

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XV

Neřir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŞENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XV

İstanbul - 1995

KLÂSİK OSMANLI EDEBİYATINDA TIPLER

I

Ahmet Atillâ ŞENTÜRK

Eski edebiyatımızın özellikle dîvan ve mesnevilerinde yer alan şahıslar kadrosu, asırların süzgeçinden geçerek klişeleşmiş belirli tiplerden ibarettir. Dîvanlarda terennüm edilen insan tiplerini ana hatlarıyla hülâsa etmek gerekirse esas itibarıyla '*âşık-meddâh*' (bu her zaman şairin kendisidir), '*ma'sûk*' (sevgili), '*memdûh*' (övülen hükümdar, vezir v.b.) olmak üzere üç temel tip insanla karşılaşırız. Gazellerde şair âşık, sevgilisi ise ideal güzel durumundadır. Kasidelerde memduh çoğu zaman devlet ricalinden biri, meddah da şairin kendisidir. Bu üç temel insan tipi İran ve Osmanlı şairlerinin eserlerinde aynı kalıplarda asırlar boyunca işlenmiştir.

Konuyu aşk mesnevileri açısından ele alacak olursak, dîvanlardaki hükümdar ve âşığın yerini klâsik mesnevilerde bir numaralı erkek kahraman alır ki bu çoğu zaman hükümdar olmaya aday bir prensdir. Meselâ *Hüsrev ü Şîrin* mesnevisinde Hüsrev hem bir asilzâde prens, hem de âşıktır. Yani kasidelerde medhedilen şahıslar gibi hem yüksek zümreye mensup ve her cihetten güçlü bir kimse olmakla beraber sevgilisi için göz yaşları döken, her fedakârlığa katlanan bir âşıktır. Gazellerde terennüm edilen sevgilinin yerini ise mesnevilerde bir numaralı kadın kahraman almıştır. Görüldüğü üzere dîvanlarda ana hatlarıyla âşık, hükümdar ve mâşuktan ibaret sayabileceğimiz bu üç esas tipin yerini aşk mesnevilerinde ön planda '*âşık-hükümdar*' ve '*ma'sûk*'tan ibaret iki insan tipi almış durumdadır.

Dîvanlarda yukarıda sözü edilen bu temel şahısların yanı sıra rind, hâce, zâhid, müddeî, rakîb, sûfî v.b. tipler de klişeleşmiş özellikleriyle sırası geldikçe yerlerini alırlar. Şahıslar kadrosu açısından mesneviler çeşitlilik ve hareketlilikleri sebebiyle çok daha zengin tiplerin yer aldığı eserlerdir. Dîvanlarda birkaç beyit yahut bir mısra ile temas ediliveren erkek, kadın, çocuk, âşık, hükümdar, kötü adam; tâcir, kâtip, nakkaş, mutrip, mugannî, mimar gibi sanatkâr tipler; acûze, cengâver, sâkî v.b. çehreler mesnevilerdeki alabildiğine geniş ifade ve tasvir imkanları sebebiyle ayrıntılı ele alınarak daha net çizgi ve özellikleriyle sergilenmişlerdir.

Günümüz insanına ifade ve yapısı bakımından çok yabancı gelen eski edebiyatımızın anlaşılır hâle gelebilmesi için edebiyatın yaşandığı devrin iyi bilinmesinin yanı sıra, edebiyatı meydana getiren unsurlara da aynı atmosfer içinde açıklık kazandırılması gerekmektedir. Eski edebiyattaki klişe tiplerin tanıtım ve tahlili amacıyla hazırlanan bu yazı dizisinin ilk konusunu şairlerce adından sıkça söz edilen "rakîb" tipi oluşturmaktadır.

RAKİB*

Eski edebiyatımızda sözü edilen "rakîb" kelimesi bugünkü anlamıyla değerlendirildiği takdirde, aynı sevgiliyi seven iki âşığın birbirlerine karşı durumlarını isimlendirmekten ibaret kalacaktır. Nitekim günümüze göre eski sayılabilecek Muallim Nâcî,¹ Şemseddin Sâmî² gibi lügatçılar da kelimeye sadece bu anlamda karşılık vermişlerdir. Kelimenin karşılığını eski edebiyatımız açısından değerlendirmeye çalışan Prof. Necmeddin Halil Onan

* Bu yazıda "rakîb" tipi hakkında geliştirilen ayrıntılı fikir ve görüşlerin temelini, merhum hocam Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nun *Dîvanlar Arasında* adlı eserinde kısaca değindiği satırlar (Ankara 1981, s. 55-61) oluşturmaktadır. Bu vesileyle yazı Hoca'nın hatırasına ithaf edilmiştir.

1 "Digerini men' ile kendi işini tervîc etmeğe çalışan, engel" (*Lügat-ı Nâcî*, İstanbul 1322 [1904], s. 443).

2 "Digeriyle aynı şeye tâlib ve hâşişger olan, bir mahhûbeyeye dildâde olan âşıkların yekdigêrlerine nisheten beheri" (*Kâmûs-ı Türkî*, Dârüssaâde 1317 [1899], s. 669).

“Başkasıyla aynı şeyi isteyen”³, Mustafa Nihad Özön ise “Aynı güzeli sevenlerin birbirlerine karşı durumlarını anlatan bu söz yerine bâzı agyâr, gayr (başkaları, başkası) da kullanılır”⁴ diyorlar.

Arapça iştikaklarıyla oldukça zengin anlam yükü bulunan kelimeye⁵ Mütercim Âsım, konumuzla ilgili olarak “Gözedici, muntazır, bekci, harîs, emîn, hâfız, ve pâsbân”⁶ karşılıklarını vermiştir.

Dr. Hüseyin Remzî, lügatında “rakîb” hakkında önce “Esmâ-yı hüsnâ-yı ilâhîdendir. Hâfız ve nigezbân ve cümle âlemi gözedici ma'nâsına ve bir nesnenin vukû' ve zuhûrunu gözedici ve muntazır olan” dedikten sonra “[...] Habîs ve müzî ve engel kimesne ki birinin sevdiği mahbûbe ve ma'sûka veyâ tercih etdiği kimesne ile görüşmesine ve yâhud bir nevi' merâmını tahsîl ve icrâya mâni' olup kendüsi için cerr ve tahsîle sa'y ider ve bekci, harîs ve nigezbân”⁷ karşılığını vererek kelimeye açıklık kazandırır.

Dilimize Farsçadan geçen “rakîb”in bu dildeki anlamlarına göz gezdirildiğinde; *Müntehîü'l-ireb*, *Akrebü'l-mevârîd*, *Nâzîmü'l-etubbâ*, *Sirâcü'l-luga*, *es-Sâmî fî'l-esâmî*, *Gıyâsü'l-luga*, *Ânendirâc* ve *Mühezzibü'l-esmâ* gibi lügatlarda “nigezbân”, “hâfız”, “hâris”, “pâsbân”, “derbân” ve “murâkîb” şekillerinde karşılandığı görülmektedir. Bunlardan *Nâzîmü'l-etubbâ*, *Gıyâsü'l-luga*

3 *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 485.

4 *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1945, İnkilâp Kitabevi, s. 220.

5 Kelimenin Arapçadaki diğer karşılıkları için bk. Seyyid Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*, Mısır 1306 [1889], cüz I, s. 274-275; Cemâlü'd-dîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Bulak, cüz I, s. 408-410; Edward William Lane, *Arabic-English Lexicon*, London 1867, c. III, s. 1134. Câhiliye Şiiri'ndeki anlamları hk. bk. As. Dr. İnci Koçak, “Mu-allaka'larda Oyun”, *AÜDTCFD*, Temmuz-Aralık 1970, c.XXVIII, nr.3-4, s.333-35.

6 Mütercim Âsım, *Okyânüsü'l-basît fî Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît*, [Mısır] 1250 Muharrem [1834], c. I, s. 1134.

7 *Lügat-ı Remzî*, Matbaa-i Hüseyin Remzî, İstanbul 1305, c. I, s. 598. Aynı eserde “rakîbân” maddesinde “rakîbleî, bakçiler ve hârisler” denmiştir.

ve *Ânenđırâc* 'da kelime için "Aynı şahsa âşık olan iki kişinin birbirlerine karşı durumlarıdır ki ikisi de bir diğeri gözler ve mâşuku diğeri korurlar"⁸ denmiş ve sadece Şu'ûrî'de "Âşık ile mâşuk arasındaki mezâhim ve engel"⁹ (aynen لڭ:١) şeklinde değerlendirilmiştir.

Görüldüğü üzere Türkçe ve Farsça lügatlarda rakîb kelimesi "bir kimsenin sevdiği ile görüşmesine engel olup kendisi için elde etmeğe çalışan" anlamından çok "başkasıyla aynı şeyi isteyen, rekabet eden" anlamında değerlendirilmiştir. Kelimeyi bu anlamıyla kabul ederek her iki edebiyatın metinlerini tahlile çalışmak okuyucuyu hayli yanlış bir yöne sevkedeceğinden, öncelikle kelimenin edebî metinlerde ne gibi anlamlarda kullanıldığını tespit etmekte fayda vardır.

Arap Edebiyatında "Rakîb"

Arapça asıllı olması ve İran edebiyatına da Arap edebiyatından geçmesi sebebiyle, öncelikle kelimenin Arap şiirinde ve edebî eserlerinde nasıl kullanıldığını incelemek gerekmektedir. "Rakîb" tipinin Arap şiirindeki hüviyetini en güzel bir uslûpta anlatması bakımından Endülüslü İbn Hazm'ın (doğ. h. 393 = m. 993 – ölm. h. 456 = m. 1064) *Tavku'l-hamâme fi'l-ulfe ve'l-ullâf*¹⁰ [= Güvercin Gerdanlığı] adlı eserindeki ilgili kısmı gözden geçirmek bize konuyla ilgili hayli aydınlatıcı bilgi verebilir. Eserin Türkçeye tercümesinde "Gözetleyici" başlığıyla çevirilen "Bâbü'r-rakîb" faslında şöyle denmektedir:

"Aşkın âfetlerinden birisi de gözetleyicidir. Bu içsel hummalı bir ateş, kötü bir birsam, musallat bir fikirdir. Gözetleyiciler çeşit çeşittir. İlki, âşığın sevgilisiyle birleştiği, iki sevgilinin birbirlerine kimi sırları vereceği, aşklarından söz edip baş başa

8 Bk. Ali Ekber Dihhudâ, *Lügat-nâme*, Tahran 1342 [1963], s. 585 v.d.

9 *Ferheng-i Şu'ûrî*, [İstanbul] 19 Receb 1282 [15 Ekim 1870], Matbaa-i Âmiri, c. II, vr.20.

10 İbn Hazm el-Endülüsi, *Tavku'l-hamâme fi'l-ulfe ve'l-ullâf*, nşr. Dr. El Taher Ahmad Makki, Dar al-Maaref, [Kahire] 1985, 229 s.

kalmak istedikleri bir yerde, can sıkıcı varlığı kasıt olmaksızın orada bulunan gözetleyicidir. Bu tip kadar sevgilileri tedirgin edecek başka bir şey düşünülemez. Kuşkusuz tez elden ortadan kaybolur; ama gene de arzularının gerçekleşmesine engel olur ve umutlarını kırar.

Öykü: Bir gün iki âşık gördüm. Kendilerinin yalnız olduklarını sanıyorlardı. Birbirlerine sitem etmeye hazırlanıyor, yalnızlığın tadını çıkarmaya çalışıyorlardı. Oysa orası hiç de yalnız değildi. Az sonra onları tedirgin edecek birisi çıkageldi. Beni görünce bana doğru geldi ve yanımda uzun süre kaldı. O genç âşığı bir görseydin! Yüzünde umutsuzluk ve öfke karışımı bir duygu belirdi. Orada olsaydın da bu sahneyi seyretseydin! Bu konuda bir şiir yazdım, aşağıya bir parçasını yazıyorum (tavil):

Oturmuş yanımıza kalkmak bilmiyor; oturan insanların en can sıkıcısı; konuşması da hiç mi hiç hoşuma gitmiyor.

Şemam, Radve, Lukam, Yezbül, Lübnan, Samman ve Hazn dağları kuşkusuz ondan daha hafif.

Sonra bir başka gözetleyici tipi var ki iki âşığın gizli meselesinden bir parça birşey sezmeye görsün, hemen aralarında birşeyler geçtiğinden kuşkulandır ve bu kuşkusundan emin olmak ister. Uzun süre onların yanlarında kalır, hareketlerini gözetler. Yiyecek gibi onlara bakar, yüzlerini inceden inceye yoklar, neredeyse nefeslerini bile sayar. Bu adam savaştan daha tehlikelidir. Birini tanıyorum; böyle bir gözetleyiciyle boğaz boğaza geliyordu az kalsın. Bu konuda bir şiir yazdım, şu dizeleri aşağıya yazacağım (basit muhalla):

O sıkı sıkıya bize bağlıdır; ziyaretlerini bile bile seyrekleştirmiyor. Ne felâket! Devamlı bizimle!

Bize o denli tebelleş oluyorduk ki, sanki o bizim adımız; biz de onu hep taşıyoruz.

Ayrıca yalnızca sevgiliyi gözetleyenler de var. Böylelerinin gönlünü hoş tutmaktan başka çare yok: eğer bu başarılıp da gönlü razı edilirse en tatlı zevklerin tadı çıkarılabilir. İşte

şairlerin şiirlerinde söz ettikleri gözetleyici tipi budur. Birini tanıyorum, gözetleyicisinin gönlünü hoş etmesini ustaca becermişti de, artık onu gözetlemek yerine onun bekçiliğini yapıyor, onu koruyor ve ona hizmet ediyordu Bu konuda aşağıdaki şiiri yazdım. (tavîl):

Kaç kez gözetleyici tuttular, sevgilimi gözetlettiler durdular; beni ondan uzaklaştırmak için yaptılar bunu biliyorum.

Ama tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır, güzel sözlerim onu etkiledi; artık en ufak bir kuşum yok ondan.

Önceleri beni yere sermek için kınından sıyrılmış keskin bir kılıçtı; oysa şimdi candan bir dost oldu. [...]

Öldürücü bir ok iken hayat kaynağı oldu. Zehir idi, şimdi ağı bozan panzehir oldu.

Birini tanırım, istek duyduğu bir kişiyi kendisine güven duyduğu bir gözleyiciye gözlettirdi de olmadık şeyleri başına getirdi: Kötü belâ ve dert kaynağı oldu. Fakat gözetleyiciye karşı yapılacak hiçbir şey yoksa, onu razı etmenin hiçbir yolu bulunmazsa, o zaman, ara sıra, kaçak olarak kaç göz işaretleri yapılmalı, imalı sözleri söylemeli. Böylece geçici de olsa bir güç kazanılır, sevgilisinin hoşlanacağı bir memnunluk sağlanmış olur. Bu konuda bir şiir yazdım, şöyle başlıyor. (tavîl):

Sevgilimi gözü açık, sözünü hiç çekinmeyen, dostluğunda sadık bir gözetleyiciye gözetlettim. [...]

Aşkta beni amacıma ulaştıracak tüm yolları kesiyor. Bir takım can sıkıcı olayların sonucunu doğuruyor.

Sanki kalbinde herşeyi gören bir şeytan, gözünde de her gördüğünü haber veren bir muhbir var.

Aynı şiirden bir parça daha sunuyorum:

Çevremi saran herkesin iki melek gözetleyicisi var, Arş'ın sahibi Yüce Tanrı bana bir üçüncü gözetleyici daha verdi.

Bundan daha kötüsü de var: vaktiyle başından bir aşk macerası geçmiş, bu yüzden zarara uğramış, uzun zaman aşk zinci-

rine bağı kalmış, sonra iyi tecrübe sahibi olarak o zincirden kurtulmuş olan gözleyici. Bu nedenle bu tipler gözetlediği kişiyi güya korumak ister. Aman yarabbi! Ne gözetleyici ya! Sevgililer üzerine ondan belâlar yağar, hem ne belâlar! Bu konuda şu dizeleri yazdım (vâfir):

Bu öyle bir gözetleyici ki aşkı tanıdı, aşkın acularına katlandı, geceleri uykusundan oldu.

Aşkta o denli acı çekti ki bu yüzden az kalsın mezara girecekti.

Acı çeken âşığın hilelerini son derece güzel öğrendi; kaş göz işaretleri ve imâlî sözleri kullanmakta da ustalaştı.

Neden sonra teselli buldu; bu kez aşkı utanılacak arlanılacak bir şey olarak görmeye başladı.

Hay Allah! Üzerimize ne belâ çullandı! Evimize nasıl bir musibet geldi!"¹¹

Güvercin Gerdanlığı müellifi eserinin "Bâbü'r-rakîb" faslının sonunda da aynı sevgiliye âşık olan iki şahsın durumlarını anlatır ve şöyle der:

"Aşağıdaki durum, gözetleyicinin oynadığı rolü anlatması bakımından oldukça ilginçtir: İki âşık tanırım. İkisinin de sevgilisi aynıydı; ikisi de aynı şekilde hareket ediyordu: Birbirini gözetliyorlardı. Bu konuda şunları yazdım (sari'):

Bunların ikisi de delicesine aynı sevgiliye tutulmuşlar; her biri ötekinin ayağını kaydırmaya çalışıyor.

Avludaki köpek gibi: köpek ot yemez, ama öteki hayvanlara da ot bırakmaz."¹²

Görüldüğü üzere Arap edebiyatında "rakîb", âşıkları gözetleyerek rahatça baş başa kalmalarına fırsat bırakmayan bir tipi temsil etmektedir. Aynı sevgiliyi severek birbirlerine rakip olan

¹¹ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı Sevgiye ve Sevenlere Dair*, terc. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1995, s. 151-153.

¹² *Ayn. esr.* s. 153-154.

şahıslara “rakîb” denmesinin asıl sebebi de aralarındaki rekabet değil yekdiğerini gözleyip rahatsız etmeleridir. Dikkat edilecek olursa müellif, aynı sevgiliyi seven iki rakîbin hâinden bahsederken bunu “ilginç bir durum” olarak nitelendirmektedir.

İran Edebiyatında “Rakîb”

Hâkânî (ölm. h. 595 = m. 1199) bir beytinde “rakîb” kelimesini “pâsbân” [=gece bekçisi] anlamında kullanmıştır:

تو غافل و سپهر کشنده رقیب تو
فرزانه خفته و سک دیوانه پاسبان¹³

Nizâmî (ölm. aş. yk. h. 600 = m. 1204) de *İskender-nâme* (*Şeref-nâme*)de kelimeyi tam anlamıyla “bekçi” karşılığında kullanır:

رقیبان شب کشته سر مست خواب
فرو برده سر صبح صادق بآب¹⁴

Yine aynı eserde “rakîb”in muhafız asker anlamında kullanıldığını görüyoruz:

رقیبان لشکر بآیین پارس
نگهبان تراز مرد اختر شناس¹⁵

(*İkbâl-nâme*)de de muhafız anlamında birkaç defa geçmektedir:

اکر دشمنی ترکتازی کند
رقیب حرم چاره سازی کند¹⁶

13 Terc: “Sen gafilsin, öldürücü felek senin rakîbindir. Akıllı uyumuş, dîvâne köpek bekçi olmuş.”

14 Terc: “Gece bekçileri mestçe uyudular, sabahın başını da suya daldırdılar.”

15 Terc: “Ordu muhafızları eski Pars âdetine göre yıldızlara bakanlardan daha koruyucu idiler.”

16 Terc: “Düşman yağmaya başlarsa harem muhafızları gerekeni yapar.”

Aynı şair bu defa *Leylâ ve Mecnûn*'unda kelimeyi yine koruyucu anlamında kullanarak "rakîb-i râz" [=sır saklayan, sırdaş] terki-bini yapmıştır:

خویشان که رقیب راز بودند
او را همه چاره ساز بودند¹⁷

Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinden alınan şu beyitte ise Şîrîn'i süsleyen hizmetçilerin -ki erkek olmadıkları muhakkaktır- güzellikleri kastedilerek "rakîb" kelimesi hizmetçi anlamında kullanılmıştır. İfadeden anlaşıldığı üzere burada söz konusu edilen gelin süsleyici hizmetçiler, "Şeker-leb" adlı cariyeyi gölgede bırakacak ve onun bir zenci olduğunu zannettirecek nurluluk ve güzellikte kızlardır:

رقیبانی. که مشکو داشتندی
شکر لب را کنیز انکاشتندی¹⁸

Aynı eserde Hüsrev'in yanında bulunup onun hizmetini gören kimseler için de "rakîbân" ibaresi kullanılmaktadır:

چو غالب شد هوای دلستانش
بپرسید از رقیبان داستانش
رقیبان حرمبنواختندش
بواجب جایگاهی ساختندش¹⁹

Nizâmî'nin *Heft-peyker*'de Sâsânî Kralı Behrâm-ı Gûr'u ye-tiştiren Nu'mân ve Munzer'i kasteden şu beyitlerinde "rakîb" kelimesini "eğitimci ve mürebbi" manalarında kullandığı görül-

17 Terc: "Kendileri onun sırdaşları olup daima her işini hallederlerdi."

18 Terc: "Onu süsleyen hizmetçiler Şeker-leb'i siyah zenci sanırlardı."

19 Terc: "Onu çok özlediği zaman rakîblerden hikâyesini sordu. Haremın rakîbleri onu teskin ettiler ve ona lâyük bir yer yaptılar."

mektedir. Bu anlam, ibarenin sonradan kazanacağı değerler açısından oldukça manidardır:

این رقیبش بدانش آموزی
وآن رقیبش بمجلس افروزی
این بعلم استواریش داده
وآن نشاط سواریش داده²⁰

Yine *Hüsrev ü Şîrîn*'de Şîrîn'in Hüsrev'e gücenerek serzenişle hitabında yer alan şu ilk beyitle, Şeyh Sa'dî'nin gazellerinden tespit edilen diğer beyitte rakîb kelimesinin "kapıcı" karşılığı kullanıldığı görülmektedir:

زدریستن رقیبم رسته باشد
حزینه به که آن دریسته باشد²¹

فریاد میدارد رقیب از دست مشتاقان
آوازمطرب درسرا زحمت دهد بواب²²

Şeyh Sa'dî'nin (ölm. h. 691 = m. 1292) rakîb kelimesini yine kapıcı anlamında kullandığı şu beytinde ise rakîbe, sevgilisine dua ettiği haberini iletmesi için yalvardığını görüyoruz:

ای رقیب از نکشایی در دلبند برویم
اینقدر بازنمایی که دعا گفت فلانت²³

20 Terc: "Rakîbinin biri ona bilgi öğretiyor, diğeri ise eğlendiriyor; biri ilmını sağlamlaştırıyor, diğeri ise binicilik zevkini aşılamağa."

21 Terc: "Benim rakîbim kapı kapatmakla kurtulmuştur. Hazine kapısı kapalı olursa iyidir."

22 Terc: "Rakîb onun sevgililerinden feryâd ediyor. Saraydaki şarkıcının sesi tabii ki kapıcıları kederlendirir."

23 Terc: "Ey rakîb, eğer sevgilimin kapısını yüzüme açmıyorsan hiç olmazsa kendisine dua ettiğimi bildir."

“Rakîb” kelimesi günümüzdeki anlamıyla kullanılsaydı tabii ki şair düşmanı durumundaki bir şahısla sevgilisine haber göndermezdi.

Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ölm. h. 791 = m. 1389-90) *Dîvân*'ında 29 kere kullanılan rakîb kelimesinden 19'u izafetsiz olup bunlardan 15'i “koruyucu” anlamında; tam tespit edilememekle beraber geri kalan 4'ü bugünkü anlama yakın durumdadır. 7 kere “rakîbân”, 2 kere “rakîbet” [=senin rakîbin], 2 kere de “rakîbem” [=benim rakîbim] şeklinde işlenen²⁴ kelimeyi Hâfız hemen daima sevgilinin gözcüsü ve refakatçisi anlamlarında kullanmıştır:

روی تو کس ندید و هزارت رقیب هست
در غنچه یی هنوز و صدت عندلیب هست²⁵
خدا را ای رقیب امشب زمانی دیده بر هم نه
که من با لعل خاموشش نهانی صد سخن دارم²⁶

Şeyh Sa'dî'nin *Bôstân*'ında geçen “Muhibb-i Sâdık” hikâyesinde, şehzâdeye âşık olan fakir dilenciye önce ikaz edip kovan, sonra da fena hâlde döven “rakîb” olarak adlandırılmış saray hizmetçilerini de burada hatırlamak yerinde olacaktır:

حکایت در معنی تحمل محب صادق

شنیدم که وقتی گدازاده ای
نظر داشت با پادشا زاده ای
رقیبان خبریافتندش زدرد
دگر باره گفتندش اینجا مکرد

²⁴ Bu konuda bk. Dr. Mihîn Doht-ı Sâdıkîyân, *Farhang-i Vâje-nümâ-yı Hâfız*, Tahran 1366 [1987], s. 597-598.

²⁵ Terc: “Yüzünü kimse görmeden bile bin rakîbin var. Goncasın, gül olmadığın halde yüz bülbülün var.”

²⁶ Terc: “Allah için ey rakîb bu gece bir an olsun gözlerini kapat, zira benim onun susamış dudağıyla gizlice yüzlerce sözüm var.”

دمی رفت و یاد آمدش روی دوست
 دگر خیمه زد بر سر کوی دوست
 غلامی شکستش سر و دست پای
 که باری نگفتیمت ایدر میای²⁷

İran edebiyatındaki kronolojik seyirinden anlaşıldığına göre önceleri muhafız asker anlamında kullanılan “rakîb” kelimesi; daha sonra gözcü, bekçi, kapıcı, refakatçi, hizmetçi v.b. anlamlarında kullanılmış; XIV. asırdan sonra ise artık sevgiliye mâl olmaya başlamıştır.

“Rakîb” Kelimesi Üzerindeki Kavram Kargaşası

Görüldüğü üzere “rakîb” kelimesinin X. asır Arap edebiyatındaki “âşıkları yalnız bırakmayarak bakışlarıyla rahatsız eden kimse” anlamına karşılık, İran edebiyatında kullanıldığı en eski metinlerden itibaren yerleşik bir anlamı tespit edilememektedir. Ancak sevgili söz konusu olduğunda Türk edebiyatı da dahil yaklaşık XVI. asra kadar sevgilinin bekçi, gözcü ve muhafızı; âşığın da engeli anlamında değerlendirilen “rakîb” kavramı gerek kelimenin “rekabet” [=diğerini men’ ile kendini ortaya çıkarmaya çalışma] mâstarından türediği zannı ile, gerekse aynı sevgiliye talip olan diğer âşık tipini adlandırma ihtiyacından kaynaklanmış olmalı zamanla bir anlam kaymasına uğramıştır. Aslında her iki tipe de izafe edilebilecek bütün vasıfların birbirine çok yakın oluşunun bunda büyük rolü olsa gerektir. Lügat karşılıkları farklı olmasına rağmen “rakîb” ile “adû-a’dâ” ve “gayr-agyâr” tiplerinin fonksiyonları aşağı yukarı birbirinin aynı olduğundan aslında farklı tipleri temsil etmesi gereken bu kavramlar, “rakîb” kavramının

27 Şeyh Sa’dî, *Bôstân* (Sa’dî-nâme), nşr. Dr. Gulâm Muhsin Yûsufî, Tahran 1359 [1980], Şirket-i Sihâmî İntişârât-ı Hârezmî, bab 3, s. 101, b.1663 v.d. Terc: “Muhibb-i Sâdığın Tahammülü Hikâyesi: İşittim ki bir zamanlar gedâzadenin biri, bir şehzâdeye âşık oldu. (...) Rakîbler gedâzadenin şehzâdeye vurgun olduğunu haber alınca ona bir daha oralarda dolaşmamasını tenbih ettiler (...) Bir zaman sonra fakir, sevgilisinin yüzünü özleyince şehzâdenin mahallesi başına tekrar gitti. Bunun üzerine şehzâdenin kölesi "Sana bir daha buraya gelme demedik mi!" diyerek onu fena halde dövdü, elini ayağını kırdı.”

kendi bünyesinde uğradığı değişikliğe benzer bir biçimde aynı tipi temsil eden bir yapıya bürünmüşlerdir.²⁸ Nitekim *Tavku'l-hamâme*'de de iftiralarla sevgiliyi âşıktan ayırmaya çalışan "adû" ve "gayr" tiplerinin mukâbili durumundaki "el-vâşî" [= jurnalcı] tipi ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Ender rastlanmakla beraber kelime zaman zaman "sevgiliye meyleden ve dolayısıyla âşıkla rekabet hâlinde olan diğer kişi" anlamıyla da kullanılmıştır. Meselâ Gelibolulu Âlî, Nâbî ve Fuzûlî'nin

*Rakîb olurdu baña terk idüben Leylâsını
Zemâne eylese Mecnûnı şimdi cânâ hayy
Gam çekmezüz rakîb bize dil-girân ise
İnsâf olunsa biz de rakîbüñ rakîbiyüz
Severem zâhidi kim kûşe-i mihrâbı sever
Ham-ı ebrûña rakîbüm olup olmaz mâil*

beyitleri bu duruma örnek teşkil edebilir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Fuzûlî'nin kelimeyi "rakîbüm" şeklinde kullanması -Hâfız'ın *Dîvân*'ında bir tek beyitte "rakîbem" [=benim rakîbim] şeklinde kullanılması hariç- tespit edilebilen yüzlerce beyit arasında müstesna bir durum arz etmektedir.

Eski şairler Menûçehrî, Sehî Beğ ve Mesîhî'nin

بنشینم همی عاشق و معشوق بهم
نه ملامتگر مارا ونه نظاره رقیب²⁹

*Bizi gözler rakîbüñ iki gözi
Seni sevdüğümüz gâlib duyulmuş*

28 Bu bakımdan özellikle XVI. asırdan sonra çoğu metinlerde aynı anlamda kullanılan "gayr" ve "adû" kavramları ayrı çatılar altında inceleneceklerdir.

29 Terc: "Âşık ve maşuk birlikte oturuyorken ne bizi rahatsız eden bir kimse ne de rakîbin gözetlemesi.."

*Rakîbe bilmezüz n'itdük Mesîhî
Ki hiç ayrılmaz anuñ gözi bizden*

hattâ Nev'î'nin

*Hâk-i pâyüñ çeşmine kuhl eyleyelden ey perî
Şimdi âdem görmez olmuşdur rakîbüñ gözleri*

beyitlerinden de anlaşıldığı üzere kelimenin “rakabe” [=gözleme] kökünden türediğini tabii ki çok iyi biliyorlardı. Bir güzele âşık olan şahsın, kendisine bu yolda engel teşkil eden yahut sevdiği uğrunda kendisiyle rekabete tutusan diğer iki şahıs hakkında besleyeceği kötü hislerin pek farkı olmasa gerektir. Yine sözü edilen iki şahsın “âşık” hakkında besledikleri kötü emellerin müşterek olması pek tabiidir. İşte rakîb'in muhafız ve engel mi yoksa sevgili için rekabet eden diğer bir âşık mı olduğu konusundaki kavram kargaşası büyük ihtimalle tip ve karakterler arasındaki bu yakın benzerlikten kaynaklanmaktadır. Aralarındaki anlam ve telaffuz yakınlığından dolayı kelimelerin zaman zaman teviriyeli olarak kullanılmasının da bu karışıklıkta bir payı bulunduğu düşünülebilir.

Aynı karışıklık “rakîb” ile “gayr” ve “agyâr” kavramları arasında da söz konusudur. Rahmî (ölm. h. 975 =m. 1567) ve 'Avnî'nin

*Yâruñ ey dil hem-dem oldıysa rakîbe gam yime
Var mı âlem içre bir sîmîn-beden agyârsuz
Yâr için agyâr ile merdâne ceng itsem gerek
İt gibi murdar rakîb ölmezse yâr elden gider*

beyitlerinde görüldüğü gibi bazı metinlerden rakîb ile agyârın eş anlamlı olduğu kanaatine varılarak gerek şairler gerekse yorumcular arasında tam bir tutarsızlık ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Fevrî (ölm. h. 978 = m. 1571), Yahyâ Beğ ve Bâkî'nin

*Ta'n-ı agyâr belâ cevri rakîb özge belâ
Ne belâdur baña yâ Rab sitem-i yâr dahi*

*Nâzüklük ile olmak için yâra âşinâ
 Oldum rakîbe bende vü agyâra âşinâ
 Kûyına gayrıları çekse rakîb-i har-tab'
 Seyl-i eşkümlle döner kadd-i dü-tâ dölaba*

beyitleri rakîb ile agyârın tamamen farklı tipler olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Aslında “gayr” ve “agyâr” kelimeleri lügat karşılığundan da anlaşılacağı gibi âşık ve sevgili haricinde herkesi, dolayısıyla rakîbi de içine alan çok geniş bir kavramı temsil etmektedirler. Metinleri kaleme alındıkları devrin günlük hayatı açısından değerlendirmek gerekirse meselâ “kûy-i yâr” söz konusu olduğunda “agyâr”ı mahalle halkı, veya meyhane söz konusu olduğunda orada işret eden diğer şahıslar, yahut meselâ bayram yerinden bahsedilirken bu defa orada bulunan diğer bütür insanlar olarak düşünmek daha doğru olmalıdır. Bütün bu insanlar âşığın derdini anlayamadıkları için onu rencide eder, horlayıp azarlarlar. Hiç birini yapmasalar sevgili ile baş başa kalmasına engel teşkil edip onu yine taciz ederler. Bu sebepten âşığa kötü görünürler. Dolayısıyla asırlarca “rakîb” için kullanılan nâdân, ta'n edici, bed-likâ, v.b. vasıfların “agyâr” için de kullanılarak yeni bir kavram kargaşasına zemin hazırlandığını düşünmek yanlış olmasa gerektir.³⁰

Şeyh Sa'dî'nin

دانی که جها میرود از دست رقیب
 حیف است که طوطی و و زغن هم قفسانند

ve

صبر بر جور رقیبت چکنم گر نکنم
 همه دانند که در صحبت گل خاری هست

gibi beyitleriyle Hâfız-ı Şîrâzî'nin yukarıda sözü edilen iki bey-

³⁰ Bu konuda “agyâr” ve “a'dâ” tiplerine dâir hazırlanan diğer bir makalede geniş malzeme verilecektir.

tinde geçen kelimenin “rakîbet” [= senin rakîbin] diye sevgiliye izafe edilmesi de göstermektedir ki³¹ rakîb, “âşıkla aynı sevgiliyi elde etmeğe çalışan diğer âşık” anlamında değil, sevgilinin yanında bulunan hattâ onun mülkü olabilecek bir şahıstır.

Aynı durum Türk edebiyatı için de geçerlidir. Türkçe dîvanlarda rakîbi sevgiliye izafe eden yüzlerce beyit bulmak mümkündür:

*İster ki rakîbüñ seni benden ayıra
Kasd itdi bu kâfir ki ayıra cânı bedenden* Ca'fer Çelebi

*Rakîbüñ dîvdür aña urup muhkem leti âhir
Kim anuñ boynını urmak kamu 'uşşâka devletdür* Zâtî

*N'îçün baña rahm eylemez ey dîst rakîbüñ
Görse beni bu hâl ile kâfirler esirger* Zâtî

*Yâruñ rakîbi gibi iti görmedüm dahî
Olmaya gerçi eşk-i revânum gibi cerî* Bâkî

Dîvanlarda zaman zaman bir iki beyitle çeşitli vasıfları zikredilerek müphem bir siluet hâlinde tespit edebildiğimiz “rakîb” tipini, en belirgin karakter ve hatlarıyla mesnevilerde bulabiliriz.

Mesnevilerde Rakîb

Hemen her aşk mesnevisinde rastlanan şahıslardan biri de “kötü adam” tipidir. Daha çok âşıklara zulmeden, onların birbirlerine kavuşmalarını engelleyen, acımasız, kan dökücü, son derece çirkin, kısacası her türlü kötülüğü yapabilecek karakterde tasavvur edilen bu tipin eski edebiyatımıza temel teşkil eden ilk örneklerini İran edebiyatında görmekteyiz. Meselâ Emîr Hüsrev-i Dehlevî'nin (ölm. h. 725 = m. 1325) *Şîrîn ü Hüsrev*'inde geçen şu kötü adam tasviri, Ferhad'a Şîrîn'in öldüğü haberini vererek onun

31 Bu konuda bk. Hâşim Câvid, “Rakîb”, *Hâfız-Şinâsî*, nşr. Niyâzî-i Kirmânî, Tahran 1366, c. IV, s. 54-63.

intiharına sebep olan -dolayısıyla âşığın vuslatına engel- bir tipi canlandırmaktadır:

<p>ترش رخساره اي کز مژ زباني چو زاغ کلخم از بيهوده کوءی ز آروغ ترش سبليت شده رنک دهن چون وامدار دير خشنود لبش را آتشانى نا قراهم عوانى مشتخارى جنکجوى زدیش اندر قفا صدگونه دشنام زمرگ او خبرگفتى بخانه بغال بد زدى پیش درش وای فکندى در عروسها بسر خاک زبان چون ارّه کردى درته جوب چو آهن تير کشتى درته سنک چو پیش برد کوبان برد نیلی بموى بینیش رشک او فتاده خوى خرزهره نام او خرنکان چو خطي بر خطای درکشیده³²</p>	<p>ملك را بود زنى پاسباني چو ديو دوزخ از عفريد روى تهیگاهش فراخ و حوصله تنک شکم جوند یکدان آتش اندود دهانشرا کسى نادیده باهم خصومت پیشه اي ابلیس خوى کسى کش پیش او کفتى نگونام چو دورى شد کسى را در میانه مسافر چون نهاداز دربرون پای بماتمها بخندندى طربناک اکرکردندى از جویش فروکوب وکر سکش زدندى خلق در جنگ زسر تا پاکبود از مژت و سیلی گنه در سلبش بیضه نهاده سكى سکچهره با خوى پلنگان پیشانیس داغى بر کشیده</p>
---	---

32 Emîr Hüsrev-i Dehlevî, *Şîrîn ü Hüsrev*, nşr. Gazanfer Aliyef, Moskova 1978, s. 193-194. Terc: "Pâdişahın zenci bir hâdimi vardı. Ekşi yüzlü, cehennemdeki dev gibi. Külhandaki karga kadar çirkin sesli, belî geniş, boynu dar, pislikten bıyıkları sapsarı, karnı tencere arkası gibi siyah, ağzı mutsuz borçlu gibi, iki dudağını bir arada kimse görmemiş, iki dudak arasında dostluk hiç olmamış. Mesleği kin gütmek, huyu şeytanca, saldırgan, dövüşçü. Eğer biri onunla iyi konuşsa bile o arkasından binlerce küfredirdi. Eğer biri üç gün görünmese öldü diye haber çıkarırdı. Eğer yolcu yola ilk adımını atsa hakkında kötü yorum yapardı. Mâtemlerde güler ve düğünlerde başına toprak saçardı. Yüzü köpek yüzü gibi, huyu yırtıcı kaplan, adı da Hârزهre (zehirli bir diken adı). Alnında sanki "iptal edilmiştir" anlamına gelen bir yara var..."

Dikkat edilecek olursa Emîr Hüsrev'in çizdiği kötü adam tipi her şeyden önce "zenci"dir ve yüzü "köpek" yüzüne benzetilmektedir. Muhtelif mesnevîlerden aşağıya alınan kötü adam tasvirlerinde de bu tipin çoğunlukla zenci veya en azından kara yüzlü, kan dökücü, soyguncu, haydut, kavgacı, çirkin ve pis olmak gibi müşterek vasıflarda birleştiği görülmektedir.

Cemâlî'nin *Hümâ ve Hümâyûn* mesnevisinde geçen Semendün adlı zenci ise Hümâyûn'u aramak için yollara düşen Hümâ'yı kaçırarak onun da sevgilisine kavuşmasına "engel" olmuştur. Söz konusu şahsın tasvir ve tavsifindeki sıfat ve tabirler, rakîb için kullanılanlarla bir paralellik göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

*Var idi anda bir hunhâr zencî
Ki eylerdi müdâm ol harb u cengi*

*Semendün idi ol mel'ûnuñ adı
Cihânda hûn-ı merd idi murâdı*

*Nice zengî aña olmuşdı mahkûm
Ki küllî zişt idi murdâr u meşûm³³*

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inden alınan şu parçada ise insan eti yiyerek yaşayan zencilerin reisi tasvir edilmiş olup, bu da sevgilisini arayan Hüsrev'i esir alarak onun Gül'ü bulmasına "engel" olmuştur:

*Meger bir zengî merdüm-hwâr var-ıdı
Yatur gördi anı üstinde vardı*

*Kad-ı bâlâsı beñzerdi cınâra
Yüzi üstinde burnı bir hıyâra*

*Elinde ol seg-i murdâr-ı hûnî
Demürden tutmuş-ıdı bir sütünü³⁴*

33 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 5680, vr.38b.

34 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 9867, vr.110b.

Gazellerde rakîb nasıl kötüleniyorsa, mesnevilerde de türlü hilelerle âşıkların arasına girerek onların birbirlerine kavuşmalarını engelleyen bu "kötü adam" tipi de yazar tarafından aynı şekilde küfredencesine kötülenmektedir. Meselâ *Dâstân-ı Ahmed Harâmî* müellifi, Gülendâm'ın peşine takılarak ona rahat vermeyen ve nihâyet evlendiği şehzâde ile ikisini öldürmeye çalışan "kara yüzlü" haydutu tasvir ederken ağzına geleni söylemiştir.³⁵ Hassân da *Mihr ü Müşterî*³⁶ adlı mesnevisinde hükümdar tarafından ölüme mahkûm edilen Mihr ile Müşterî'yi katlederek onların beraberliklerine "engel" olacak "siyeh-rû" celladı tasvir ederken aynı şekilde türlü küfürler savurmaktadır:

*Nite kim sıçradur kan nîş-i fassâd
Revân yügürdi vü getürdi cellâd*

*Siyeh-rû dîv-şekl u hûg-sûret
Safâsuz başdan ayaga kudûret*

*Katı sengîn-dil u pûlâd cânî
Nitekim tîg-i fûrkat cân-sitânî*

*Sefîh ü tîre-dil gey zîşt-rû ker
Leyîm ü bed-likâ bes zîşt-hû har*

*Nitekim hecr câmı şerbeti yok
Nitekim merg zehri mühleti yok*

Görüldüğü üzere mesnevilerde hikâyenin akışı içerisinde yer alan ve her defasında âşıklar için bir "engel" teşkil eden "kötü adam" tipi ile özellikle gazel muhtevası içerisinde zikredilen "rakîb" arasında tam bir benzerlik mevcuttur. İhtiva ettiği orijinal üslûp ve motifleriyle edebiyat tarihimizde müstesnâ bir yer verilmesi gereken Hassân'ın *Mihr ü Müşterî* mesnevisinde yer alan, İstahr hükümdarı Şâpur'un oğlu Mihr ile arkadaşı Müşterî'nin beraberliklerini çekemeyen Hâcib ve oğlu Behrâm'ın tasvirleri bu durumu açıkça göstermektedir:

35 Nşr. Talat Onay, İstanbul 1946, b.646-656; 708-710.

36 Bibliotheque National, Ancien Fond Turc 313.

Şehün bir hâcibi var-ıdı bî-derd
Be-gâyet nahvet ehli saht nâmerd
Cebîni üzre çekilmiş misl-i ebrû
Ana peyveste kejlík âdet u hû
Bir oğlu var-ıdı bed-fi'l ü nemmâm
Nühûsetde Zühâl-veş adı Behrâm
Vefâsuz devr-i gerdûn gibi gaddâr
Nite kim zulm u buhtân saht düşvâr
Çü re'sü'l-kavl başda kasd-ı ebdân
Çü 'aynü's-sevr gözde âfet-i cân
Maraz gibi girân çün nabz-ı gammâz
Nite kim habb-ı müşhil hâne-perdâz
İzâ vü katlde ef'î vü 'akreb
Hasedde hîlede san hûg u sa'leb

Şâpur'un hâcibi, oğlu Behrâm'ın da saraya intisab etmesini istemektedir. Bir gün bir yolunu bularak bu isteğini hükümdara açar. Aşağıdaki beyitlerden anlaşıldığına göre hükümdar Behrâm'ın Mihr'e "rakîb" [=gözcü, bekçi] olmasını kabul etmiştir:

Didi sultân kıluban hâcibe mihr
Rakîb olsun ki hõşdurur hõr-ı mihr
Ferahdan oldu handân rûy-ı hâcib
Giderdi çînini ebrû-yı hâcib
İkiz oğlan gibi min ba'd Behrâm
Rakîb-i Mihr oldu subh-tâ-şâm
Ne gül ola kim anun hârı yokdur
Ne mühre var kim anun mârı yokdur

Daha sonra Behrâm, birbirlerini derin bir aşkla seven Mihr ve Müşterî'yi görüştürmemek için her türlü kötülüğü yapacak ve iki âşığın başına türlü felâketler getirecektir. Yukarıdaki beyitler klâsik edebiyatta özellikle kasidelerde sık sık geçen "rakîb" tipinin yerine göre bir çocuk da olabileceğini göstermekte, aynı

zamanda da mesnevilerde geçen "kötü adam" tipi ile dîvânlardaki rakîb arasında kuvvətli bir bağ bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu beyitlerde görüldüğü üzere Hassân, "kötü adam" ve "rakîb" tiplerini bir tek şahısta toplamıştır.

XV. asrın sonlarından itibaren mesnevilerde kuvvetle kendini hissettiren yerlileşme temâyülü neticesi nazmedilen "sergüzeşt" nevinden eserlerde kötü adam tipi yerini, mâşukun yanında dolaşan, onu gözetip himâye eden "rakîb"e bırakmaktadır. Bilindiği üzere Halîfî, İran'dan İstanbul'a tahsil için gelirken, İznik şehrinde gördüğü bir güzelle arasında geçen aşk macerasını anlattığı *Firkat-nâme* adlı mesnevisinde sevgilisine bütün gayretlerine rağmen yaklaşamaz. Sadece çarşıda gezerken görebildiği dilberin yanında

*Rakîbi eylemiş kendüye mahrem
İdinmiş bir kara yüzlüyü hem-dem*

beytinden anlaşılacağı üzere devamlı olarak rakîbi bulunmaktadır. Sevgilisine yazdığı mektuplara karşılık alamayan şaire, onu her defasında rakiple konuşup gülüşerek çarşıda gezinirken görmesi ölüm gibi gelmektedir:

*Çün iy bî-rahm âşık öldürürsün
Rakîbi bâri n' için güldürürsün*

İznik'ten ümidini keserek İstanbul'a gelen ve ilim, zühd, takvâ gibi faziletleri terkedip perişan bir hayat süren şair nihayet bir sabah sevgilisinin kendisini davet eden mektubunu alır. Anlaşıldığına göre sevgili aşğının gönderdiği mektuplardaki yalvarmalara daha fazla dayanamayarak yanındaki rakibini sert bir şekilde kovup, aşığı ile sohbet ve işret etmeyi kabul eder. İznikli'nin, güzelin rakîbe kızıp küfredişini tasvir ederken kullandığı "rû-siyâh", "çipil-sekl", "pelîd" gibi ifadeler dikkat çekicidir:

*Başın kaldırdı çün kıldı nigâhı
Sürün didi rakîb-i rû-siyâhı*

*Bu mel'ûnuñ ucundan râhatum yok
 Anuñçün düşmen oldum halk ile çok
 Ne hayr irişe bundan baña âhir
 Çipil şeklinden anuñ hayrı zâhir
 Diñüz kim turmasuñ kapumda ayruk
 Görinmesuñ gözüme bundan ayruk
 Vegerni ol pelîdi öldürürven
 Cihân halkını aña güldürürven³⁷*

Hamdullah Hamdî'nin (ölm. h. 909 = m. 1503) *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinde (tlf. h. 905 = m. 1499) geçen "rakîb" ile ilgili ifadeler bu konuya ışık tutacak mahiyettedir. Hatırlanacak olursa Leylâ ile Kays'ın aşklarının her yerde duyulması üzerine Leylâ'nın ailesi aşkların görüşmelerini meneder. Mecnûn, sevgilisinin hasretine dayanamayarak önce âmâ kılığına girip Leylâ'nın evinin önüne gelir, yere düşer. Leylâ onu tanıyarak gûya yardım etmek için elini tutup kaldırarak bir yere oturtur. İki âşık bu fırsattan yararlanarak sohbet ederler. "Rakîb" olanların farkına varmaz. Bu durum Mecnûn'un çok hoşuna gider:

*Gice varup nihânî kûy-i yâre
 Ciğer hasret elinden pâre pâre
 Ayag üzre turup mahzûn u magmûm
 Yanup odlara ağlar nite kim mûm
 Seher olsa idüp âh-ı seher-gâh
 Uyanmadın dahî agyâr-ı bed-h'wâh
 Öpüp yârı eşigin kordı başı
 Kaçardı şöyle kim tuymazdı başı
 Bahâne eyleyüp Mecnûn-ı rencûr
 Gözin bağladı bir gün nite kim kör [...]
 Anı har-gâh önüne da'vet itdi
 Dil alup gamze birle sohbet itdi*

37 Millet Ktp. Ali Emîrî (manzum) 1063, vr.36a-36b.

*Du gamze oldılar remz ile gammâz
Rakîbe gâib ammâ sûret-i râz
Çü Mecnûn'ı bu hîle eyledi şâd
Yine bir dürlü âle itdi bünyâd³⁸*

Mecnûn sevgilisiyle tekrar görüşebilmek için bu defa dilenci kılığına girip Leylâ'nın hanesine yaklaşır. Ancak iki âşık birbirlerini görüp karşılıklı feryâd edince durum anlaşılır ve "rakîb"e yakalanırlar:

*Görüp birbirini bir dem iki yâr
Enîn u âh ile olundı bâzâr
Çü bu resme bahâne oldı bisyâr
Rakîb ol hileden oldu haberdâr³⁹*

Kabiledekiler Mecnûn'u kovarlar ve zavallı âşık uzun bir zaman sevgilisini göremeden çöllerde yaşar. Sonunda daha fazla tahammül edemeyerek yanına gider ve ona -rakîbler yanlarında olduğu hâlde- rakîbden şikâyet eden bir gazel okur:

*Bular birbirinüñ 'ışkına hayrân
Rakîb ortada fitne sanki şeytân
Ara yirdê rakîb itden çoğıdı
Ol iki âşıkâ râhat yoğıdı
Rakîb ulur garîbe itden artuk
İtüñ hod ağzı var ise dili yok
Okurdı yâre karşı haste Mecnûn
Rakîbinden şikâyet-nâme mevzûn*

Gazel

*Irag idüp beni sen serv-i nevbahârdan rakîb
Kapuñda sâye gibi kaldı yüzi kara rakîb*

38 İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, TY. 800, vr.14b.

39 TY. 800, vr.15a.

*Güneş yüzüne nazar itmege hicâb eyler
 Bulut gibi göreyin pâre pâre ola rakîb
 Komaz beni yürüyem dâireñde ser-gerdân
 Düşürdi gerçi ki pergâr-veş kenâra rakîb
 Vücûd-ı sengini âhir kül ider âhum odı
 Eger girürse demürden dahi hisâra rakîb
 Nifâk hançerini mekr ü hîyle zehri-y-ile
 Visâl kat'ı için nice bir suvâra rakîb⁴⁰*

Ulu orta söylenen bu şiirler kabile mensuplarını çok öfkelenendirir. Ardından Mecnûn'un babası Leylâ'yı oğluna istemek için gelirse de öfkeli aile mensupları, Mecnûn kendilerini şiirleriyle dile düşürdüğü için red cevabı verirler. Mecnûn bu durumu:

*Esen kalun siz iy yârân ki Mecnûn
 Adû kahrına karşı gitdi magbûn
 Adûlar gözlerinde toz idüm ben
 Yılan sevmedügi yarpuz idüm ben*

diye ifade eder. Gerçekten de Mecnûn'u çekemeyen bazı kabile mensupları onun şiirlerine öfkelenerek kendilerini rezil ü rüsvâ ettiği gerekçesiyle "il ıssı"na onu şikâyet ederler:

Helâk-i Mecnûn'a Kavm-i Leylî Kasd İtdügi

*Çün oldı halka Mecnûn kıssası fâş
 Zebân-ı ta'n uzatdı nice evbâş [...]
 Düşüp bu her eyü yavuz zebâne
 Eyü yavuz haber toldı cihâne [...]
 Gürûh-ı Leylî'den bir nice gammâz
 Cefâsı çok vefâ vü şefkati az
 İl ıssına şikâyet eylediler
 Bu gavgâyı hikâyet eylediler*

*Ki ol Mecnûn fetâ ki 'Âmirîdür
Ne mecnûn nazm-ı şî'rûn sâhiridür
Bizi rüsvây-ı hâs u 'âm idüpdür
Hemân kendü gibi bed-nâm idüpdür⁴¹*

Bu kışkırtmalarla harekete geçen "il ıssı" öfke ile Mecnûn'un aranıp bulunması ve derhal öldürülmesini emreder. Mecnûn yine korkusuzca çöllerde gezip gazel söylemeye devam eder:

*Rakîb havfî ile zâil itmezem gamumu
Çü 'ömrümün güneşi vakt ile zevâle yiter
Havâle eylesün bâña tîg düşmen kim
Hayâl-i gamzesi yâruñ bâña havâle yiter
Hasûd diş bileme kanum içmege sabr it
Ki kanum içmege la'lindeki piyâle yiter*

Mecnûn'a kastedileceği haberini duyan babası telaşla çöllere çıkıp oğlunu bulur ve ona ettiği nasihatlar arasında şöyle der:

*Rakîbün zehri saña 'akreb oldı
Meger burc-ı sitâreñ 'Akreb oldı
Sovumazsın eser bâd-ı melâmet
Kıyâm it başuña kopdı kıyâmet
Uyursuñ fitne uyandı başuña
'Aceb gavgâ odı yandı başuña
Rakîbe ta'ne yâre cân atarsın
Rücûm-ı kahr ile şeytân yakarsın
Çü ta'nuñ taşı kallâşa tokundi
Başuñ sakla ki taş taşa tokundi
Çü basduñ kuyrugın uyur yılanuñ
Emîn olma sakın zehrinden anuñ*

O sırada olacakları haber alan Leylâ da "rakîb" in görmesinden

41 TY. 800, vr.30a.

çekinerek ağlayışını gülermiş gibi göstermeye gayret eder:

*Yüzinde la'l ile lü'lü-yi zîver
Biri göz yaşı oldu biri ahker
Rakîbüñ dehşet idüp heybetinden
O şem' aglardı hande sûretinden⁴²*

Süheyl ü Nevbahâr'da Sa'luk, Cemâlî'nin *Hümâ ve Hümâyûn*'unda Semendün, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde zenci reisi, Hassân'ın *Mihr ü Müşterî*'sinde cellat ve Behram tiplerinin üstlendiği rolden de anlaşılacağı üzere rakîb, âşık ile sevgilinin beraberliklerini ve görüşmelerini engelleyen kötü ruhlu şahıstır. Halîlî'nin *Firkat-nâme*'sinde "rakîb", sevgilinin yanından ayrılmadığı için âşığın yaklaşmasını engelleyen ve kendisinden "rakîb" diye bahsedilen müşahhas bir tip olmakla beraber; Hamdullah Hamdî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'unda "rakîb" diye adlandırılan tip, şahsiyeti tespit edilemeyen fakat varlığı ve bakışlarıyla iki âşığın rahatça oturup görüşmelerini engelleyen, Mecnûn'un dert yandığı mücerred bir kavram olarak işlenmiştir.

Rakîb Tipinin Gerçek Hayattaki Muhtemel Simaları

Klâsik Osmanlı edebiyatındaki diğer tipler gibi "rakîb" de idealize edilmiş bir tip olup özellikleri belirlenmiş, vasıfları klişeleşmiş, "âşık-şair"lerin öfke, küfür ve lânetlerine boy hedefi olmuş, aşkı inkâr eden "kötü insan"ı temsil eder. Âşık, sevgilide vefa görmediğinde gerçek hayatta olsun olmasın derhal "rakîb" yahut "ağyâr"a küfür ve lanetler ederek sebebini adeta onlarda arar. Sûfî ve zâhide sataştığı gibi rakîbe de her fırsatta sataşıp onunla alay etmekten, çoğu zaman da dert yanmaktan geri kalmaz. Bu durum eski tarz şiirin terkedilişine kadar asırlarca devam etmiştir.

Çoğu şairlerin eserlerinde "rakîb" gerçekten idealize edilmiş, hayâl mahsulü bir monotip olarak tespit edilmektedir. Özellikle Fâtih, Yavuz Sultan Selim, ve Kanûnî gibi kudret ve ihtişamlarıyla

42 TY. 800, vr.36b.

dünyaya hükmetmiş bir çok padişahın şiirlerinde "rakîb"den dert yanıp sızlanmaları bunu açıkça ispat etmektedir. Eski edebiyatın günlük hayattan tecrit edilmiş ve gerçekleri terennüm etmeyen bir edebiyat olduğu iddiaları ne kadar yanlışsa, rakîb tipinin gerçek hayatta bulunmadığını düşünmek de o derece yanlış olacaktır.

Bir edebiyat ancak yaşandığı devrin atmosferi içinde değerlendirilip düşünüldüğü takdirde hakkıyla anlaşılabilir. Özellikle yerleşme temayüllerinin başlayışının açıkça görüldüğü XV. asır edebiyatı mahsülleri ve sonrası, günlük hayatın izleriyle dopdoludur. Edebî metinler devrin örf ve âdetleri, hayat tarzı ve bu güne intikal eden yazılı kaynaklar ışığında tahlil ve tedkik edilirse pek çok karanlık nokta kendiliğinden aydınlanacağı gibi asıl konumuzu teşkil eden "rakîb" in günlük hayattaki temsilcilerini tespit etmek de ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Eski edebiyatın yaşandığı devirlere bakılacak olursa zengin ailelerde çocuk doğunca bir dadıya emanet edilir, dadı çocuğun beslenme, bakım ve terbiyesiyle ilgilendiği gibi sokağa çıkılacağına da kendisine refakat ederdi. Çocuk kızsâ büyüdüğünde de yanından ayrılmaz, hatta evlendiğinde dahi onunla birlikte giderdi. Erkek çocukları da -özellikle her cins insanın bulunduğu büyük şehirlerde- sokağa yalnız salınmazlar,⁴³ yanlarında çoğu zaman siyahî kölelerden⁴⁴ seçilmiş dadı veya lala, yahut aileden bir

43 "Fî zemâninâ emred ü sâde-rû ve melâhati zâhir nîk-hû gilmânuñ rağ-beti hüsn ü cemâl sâhibesi zenân zümresinden nâmerdler yanında ziyâdedür. Zîrâ ki nigâr kısmınuñ nâmahremleri 'avân korkusundan ihfâ ile âmâde; hâlâ ki cüvânlar müsâhabeti ülfet hâbına müteallık bir kapudur ki gizlü ve âşikâr meftûh u küşâdedür. Bundan mâ'adâ sâde-rûler seferde ve hazerde sâhibine yâr ü karîndür ammâ nisvân cinsinden olan meh-rûler ol vech ile ne hem-dem ne de hem-nişîndür" (Mevâidü'n-nefâis fî Kavâidi'l-mecâlis, İstanbul 1959, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınlarından, no.679, s. 44).

44 Nitekim Mütercim Âsım "er-rakabe" maddesinde "Köleye ve câriyeye utlâk olunur [...] âdetâ esîr ve memlûkûn boynuna paleheng takup ve boynundan ahz olunmak mülâhesesi zâtından kinâyeye olunmuştur" demektedir. Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu'nda da "Esasen boyun ve boyun kökü demek olan rakabe, esirlerin boyunlarına kemend takılıp ahzedilmesi münâsebetiyle şahıstan kinâyeye olarak kullanılmıştır" denmektedir (c. III, s. 372). "Rakabe" hk. ayr. bk. M. Z. Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III, s. 7.

şahsın gözetiminde gezerlerdi.⁴⁵ Bu refakatçiler sokakta rastgelebilecek serseri güruhunun sataşmalarını yahut âşıkların lâubâlî hareketlerini hattâ dikkatlice bakmalarını⁴⁶ dahi engelleyerek hâliyle onları zor durumda bırakırlardı. Şeyh Sa'dî'nin bir gazelinde geçen şu beyit bu durumu açıkça göstermektedir:

شیرین بدر نمیروند از خانه بی رقیب
داند شکر که دفع مکس بادبیزست⁴⁷

Rakîb'in siyah yüzlü oluşu, sevgilinin peşinden yürümesi, onu bir an olsun yalnız bırakmaması, âşıkların bakışlarını engellemesi, onları güç durumda bırakıp korkutması⁴⁸ v.b. hususiyetleri onun gerçek hayatta çoğu zaman zenci bir dadı yahut haremağası olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Mesîhî'nin

*Beklenürse n'ola arkanda rakîb
K'ana olmuşdur müsellemler taht u tâc*

beytinden de anlaşılacağı üzere sevgili rakîbe emânet edilmiş olup her gittiği yerde arkasından yürüyerek ona bekçilik etmektedir. Zâtî'nin

45 Hassân'ın *Mihr ü Müşteri* mesnevîsinde İstahr hükümdarı Şâpur'un, Hâcib'in oğlu Behrâm'ı kendi oğlu Mihr'e rakîb [=gözcü, bekçi] tayin ettiğini bildiren şu beyitleri rakîbin yerine göre genç bir çocuk da olabileceğini göstermektedir:

*İkiz oğlan gibi min ha'd Behrâm
Rakîb-i Mihr oldu subh-tâ-şâm*

*Ne gül ola kim anuñ hârı yokdur
Ne mühre var kim anuñ mârı yokdur*

(b.553-556)

46 رقیب انگشت میخاید که سعدی دیده برهم نه

Terc: "Rakîb öfkeyle parmağını ısırarak 'Sa'dî! Gözlerini kapat, bakma' diyor."

گاه بدزیم چشم از تو زبیم رقیب

گاه به نظر بشکنیم چشم رقیب ترا

Terc: "Gözümüzü bazen rakîbin korkusuyla senden kaçırıyoruz, bazen de bakışlarımızla rakîbin gözünü kör ediyoruz."

47 Terc: "Şîrîn evden hiç rakîbsiz çıkmaz, zira biliyor ki sineğin çaresi yelpazedir."

48 Bu hususlarda bk. s. 65 v.d.

Aceb oğlanlık eyler ol rakîb-i pîr-i nâ-bâlig

mısraında geçen "pîr-i nâ-bâlig" [=ergenliğe erişmemiş ihtiyar] terkibi de okuyucuda derhal bir hadımağası imajı uyandırmaktadır. Aynı şekilde Kemalpaşa-zâde *Dîvân*'ında geçen ve çalışamayacak derecede ihtiyarlanmış kâfirlerin haraçtan muaf tutulabileceklerine dair bir içtihadı işaret eden şu beytinden de anlaşılacağı üzere rakîb ihtiyar da olabiliyordu:

*Virnese cânâna cân nakdin rakîb olmaz 'aceb
Pîr-i kâfir kesbe kâdir olmasa virmez harâc*

Bilindiği üzere eski edebiyatta bilhassa gazel formunda muhâtab daima karşı cinsten olmayıp bazı kereler şairler eş ve dostları, arkadaşları gibi kendilerine sevgi ve bağlılık duydukları kimseler namına da âşıkâne şiirler yazabiliyorlardı.⁴⁹ Güzelliğin tavsifi hususunda ister Hz. Peygamber sözkonusu olsun isterse sultan yahut devlet ricalinden biri,⁵⁰ kullanılan malzemenin "ideal güzel =

49 Bu konu, tiplerle ilgili bu makaleler dizisinin "sevgili-ideal güzel" tipine ayrılan kısmında ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

50 Meselâ şu murabba, Nev'î'nin (doğ.1533 – ölm.1599) III. Mehmed'in (doğ.1566 – ölm.1603) şehzadeliği sırasında ona hitaben nazmettiği bir şiirdir. Mustakbel hükümdara karşı kullanılan ifadelerin -samimiyete binaen-serbestliği açıkça görülmektedir:

*Âşüfteyüz cemâline Sultân Muhammed'ün
Dil-besteyüz nihâline Sultân Muhammed'ün
İrmezse el visâline Sultân Muhammed'ün
Var kâni' ol hayâline Sultân Muhammed'ün*

*Lutf itmeyüp o şâh dilâ ben gedâsına
Fursat düşüp kârın olamazsam likâsına
İtmezse göz uciyle nazar mühtelâsına
Kurbân olam hilâline Sultân Muhammed'ün*

*Bir 'adl ü dâd sâhibi Sultân imiş diyü
Dil virdün aña derdine dermân imiş diyü
Bir kez bakarsa yoluña kurbân olam diyü
Bak lutf-ı hâ-kemâline Sultân Muhammed'ün
Osmâniyân ki sâhib-i hulk u bihâ olur
Lutf u sehâda şâhlara pâdişâh olur
Hep ehl-i lutf-meşreb ü kân-ı sehâ olur
Bak bir nazar cemâline Sultân Muhemmed'ün*

sevgili" tipi için sarfedilenden pek farklı olmadığı malumdur. Bu gibi hâllerde muhatap hükümdar, vezir v.b. devlet erkânından biri olduğunda; "rakîb ve ağıâr" hâliyle onun hizmetinde bulunan, belki protokolünü düzenleyen, şairin görüşmesine engel olan kötü huylu bir memur veyâ müsâhib yahut ilmi ve siyasî cihetten yükselmesini çekemeyen kimseler de olabilir.⁵¹ Gelibolulu Âlî'nin bu durumu izah eden şu ifadeleri dikkat çekicidir. Müellifin, kapıda beklemesi, gelenlere eziyet etmesi, velinimetinden iltifat görmesi, gülün yanında diken gibi durması v.b. hususiyetleriyle tarif ettiği şu şahsın edebiyatta lânetle anılan "rakîb" tipinden hiç bir farkı yoktur:

*"El-faslu's-sâmin ve seb'ûn her kapunuñ bir vebâsı beyânında-
dur*

*Meddâh-ı saltanat kılalı Nev'î'yi Hudâ
Şâh-ı edâ henem şu'arâ zümresi gedâ
Gûş eyleyüp dürr-i sühanum söylemez haña
Âlüfteyüz makâline Sultân Muhammed'ün*

(*Dîvân*, nşr. Mertol Tulum-Ali Tanyeri, İstanbul 1977, s. 227-228) Bu tarzda yazılmış binlerce beyit tutarındaki manzumelere bir örnek daha vermek gerekirse İşretî'nin Kânûnî Sultan Süleymân'a hitaben nazîre olarak takdîm ettiği bir gazelin şu beyitleri gösterilebilir:

*Ol elâ gözler bizümle mekr ü âl üstündedür
Gamzeler uşşâk ile ceng ü cidâl üstündedür*

*Eşigüñde kekbüñle na'lçeñ nakşî şehâ
Bürç-i rif'atde Süreyyâdur hilâl üstündedür*

*İşte gerden işte şemşîrûñ kefen-ber-dûş idüp
İşretî emr-i şerîfe imtisâl üstündedür*

51 Şairin aynı şehzadeye hitaben nazmettiği diğer bir murabbaındaki

*Nice gündür ki bir dem sohbetine iştiyâkum var
Husûsan Han Murâd'ün izzetinden iftirâkum var*

beytinden de anlaşılacağı üzere Sultan III. Murad'dan (doğ.1546 – ölm.1595) yakınlık göremediği, tahtın vârisi ve talebesi olan şehzâdeye ümit bağladığı anlaşılıyor. Şiirin sonundaki

*Du'â-yı devletinden Nev'î'yi dâr eyleme yâ Rab
Beni gam-gîn idüp ağıârı mesrûr eyleme yâ Rab
Melek dîdârını şeytâna manzûr eyleme yâ Rab
Melek sûretlü hünkârum Muhammed Han'adur meylüm*

beyitlerinde bunu engelleyebilecek olan kötü kimselerin ağıâr diye vasıflandırıldıkları ve rakîb gibi şeytana benzetildikleri görülmektedir.

Erbâb-ı devlet ve ashâb-ı sa'âdet ki âsitâneleri merci' ü melâz-ı ümmet ve medâr-i muhtâcîn-i millettür elbette her işi bi'z-zât görmege kâdir olmaz[lar], nice hudmetkâr istihdâm idüp vekîl kullanmayınca hükûmete kudret bulmazlar. Egerçi ol hüddâmuñ ekseri edeb-perver olur feemmâ içlerinde ba'zısınıñ müzîlîği mukârrerdür ve bi'l-cümle her devletlünüñ kapusunda 'ayn-ı tâûn u vebâ bir iki bed-baht bed-likâ ve haram-zâde-i lâzımü'l-ibâ elbette zâhir ve hüveydâdur. Belâ budur ki velî-i ni'metinüñ ol küfrân-ı ni'meye rağbet ü iltifâtı her cihetle âşikârdur. Husûsan ki savt ursalar anı togrusu sanur ellerin gerçeğini koyup anuñ yalanına inanur. Ol bî-devlet ise gâhî sûret-i salâh ile hareket eyler; hayr-h'wâh-ı dîn ü devlet olmasına müteallik sözler söyler. Muhassal-ı kelâm gül bî-hâr olmadıği gibi degmede bir azîz-i kâmkâr bâri bir öyle murdârdan kurtulmaz, ol sebeble kapusu halkınıñ nizâm ü intizâmı hemvâr olmaz. Garâbet bundadur ki ol makûle müzîlâruñ ekseri iltifâta sezâ-vâr olmamak olmaz ki (münâsib mısra')

دل آكر بار كشد باری مكارى باری

(nesr) *mazmûnı anuñ hakkında nümûdâr olmaz. Hele dilberligine binâen olsa yâhud emekdâr ü hem-serligine ibtinâen ragbeti ta'yîn bulsa kim ne derdi. Bir alay melek-likâ miyânındaki şeytanat-sirişte beñzerdi ve nice mîve-i âb-dâr ve fevâkih-i sükker-bâr içindeki zehr-i kâtil ve hâm nev-berdür diyü her kişi kendüye tesellî eylerdi.*"⁵²

Nitekim aynı müellif eserinin altıncı bâbında .Sultan III. Murad'ın Manisa Sancağı'nda iken kilercibaşısı olup, tahta çıktığında hadımlara mahsus mansıplardan birini elde edemeyen ancak iltifata mazhar olduğu için huzura rahatça girip çıkan ve "müsâhib" ünvanını alan Arab Mehmed Ağa'dan "kara suratlı, mahrem, hümmâ kuşunun yanında duran uğursuz karga, kara belâ" v.b. sıfatlarla bahsederek bu gibiler hakkında şöyle der:

52 Gelibolulu Âlî, *ayn esr.*, s. 197-198.

"Bu kande kaldı ki 'aklı eksük bir bî-edeb 'abd-i siyeh-rû [musâhib] nâmındaki mükedder-meşreb zâg u zegan mesâbesinde iken Hümâ-y-ile hem-pervâz ola ve kelâğ evc-i lahan menzilesinde pervâz iderken bebgâ-yı şeker-hâ ile demsâz ve bülbül-i hış-âvâz ile nagamât ü elhân dekâyıkında enbâz ola. Vech-i abûsından yigrenmek, sûret-i siyâhından istikrah itmek, sohbetine dil virmek degül gönül dönmek hâletini mûcib iken bir savulmaz belâ-yı siyâh olup refik-i hâs adına [...] Rûz-ı rûşenün dâmeninden kesilmez nümûne-i şeb-i târ ile berâberdür."⁵³

XVI. asır şairlerinden Yenice Vardarlı Hayretî'nin (ölm. h. 941 = m. 1535), kendisini sevgili hâmîsinden -ki güçlü bir ihtimalle İbrâhim Paşa'dan- ayıran meçhul şahıs için yazdığı şu gazel bu duruma örnek teşkil eden pek çok metinden biridir:

*Bilsem yine cânumdan ayıran beni kimdür
Göz göre revânumdan ayıran beni kimdür
Kahr ile sürüp kendü efendüm kapusından
Zulm ile mekânumdan ayıran beni kimdür
Bir bülbül-i hış-nagme iken kendü demümde
Gülzâr-ı cinânnumdan ayıran beni kimdür
Yog ise eger hıdmet-i şâhîde kusûrum
Sultân-ı cihânnumdan ayıran beni kimdür
Ok gibi atup Hayretîyâ yine yabana
Ol kaşı kemânnumdan ayıran beni kimdür⁵⁴*

Âşık Çelebi ve Kınalı-zâde gibi tezkirecilerin bildirdiklerine göre Hayretî, İbrâhim Paşa'nın nezdinde liyakatle itibar kazanmış olup, mevkiini herhangi bir kazâyâ uğratmamak için tam bir titizlikle gayret sarfetmekteydi.⁵⁵ Bir gün Paşa'nın Hayretî'yi hemşehrisi Hayâlî Beğ'e "Nasıl bilirsin?" diye sorması üzerine; Hayâlî'nin onu

⁵³ *Ayn. esr.*, s. 42.

⁵⁴ *Dîvân*, nşr. Dr.Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1981, s. 176.

⁵⁵ Bu konuda bk. Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şu'arâ*, nşr. Meredith Owens, vr.281a, 96a.

medheder gibi görünüp zemetmesinden dolayı itibarını kaybederek İstanbul'u terketmiş, Rumeli'ne dönmek zorunda kalmıştı. Bu durumda fitne ve nifak saçıcı sözleri ile Hayretî'yi sevgilisinden ayıran şahsın hangi tipi temsil ettiği ortaya çıkmaktadır...

Şiirde meyhâne ve işret meclisi sözkonusu edildiğinde bahsi geçen "rakîb" kavramının bir hayli değişik bir şahsiyete büründüğü tespit edilmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı idaresinde, hem insanlara zarar veren hem de dînen haram sayılan içkiye hattâ kahve ve tütüne dahi zaman zaman yasak konmuş, uymayanlar en sert şekilde cezalandırılmışlar ise de çoğu zaman devlet, insanların başa çıkamadığı bu tutkusuna göz yummak zorunda kalmıştır. Meselâ İstanbul'da Yenikapı ve özellikle Galata'da yüzlerce meyhane sabahtan akşama kadar yahut gün batımından sonra işret erbabının uğrağı olur, kepenkleri devletin otoritesine hürmeten kapalı tutulan bu mekanlarda daha çok Çingene ve Rum güzelleri köçek, hânende, rakkâse veyâ Zâtî'nin

*Meclis-i a'dâda çalmuş veh ki yârım dâire
Kaddüm ol derd ile derdâ oldı yarım dâire*

beytinden de anlaşılacağı üzere sâzende yahut Yahyâ Beğ'in

*Kanlı yaşum gözüme gelür mey gibi müdâm
Sâkî kaçan rakîbe mey-i ergavân virür
Sâkî yıkıldı câm-ı meyüñle rakîb-i hâr
N'eylersen eyle anı iti öldüren sürür*

beyitlerinde olduğu gibi sâkîlik ederlerdi.⁵⁶ Zâtî'nin

*Nûş ideli rakîb ile dil-ber şarâb-ı telh
Allah ki akdı çeşme-i çeşmümden âb-ı telh*

ve Âhî'nin

Seni dün gice rakîb ile görüp meclisde

56 Bu konuda bk. Enderunlu Fâzıl, *Defter-i Aşk ve Zenân-nâme*.

Düşdü yalın kılıca şem'-i şebistân bu gice

beyitlerinden de anlaşılacağı üzere rakîb işret meclisine "dilber" ile birlikte gelmekte ve beraberce içip eğlenmektedir. Bu durumda rakîbin kim olabileceğini Gelibolulu Âlî'nin devrin gündelik hayatına ışık tutan mühim eseri *Mevâidü'n-nefâis fî Kavâidi'l-mecâlis*-te meyhânelerden bahseden şu satırlar sayesinde anla-maktayız:

"El-faslu's-sâlis ve seb'ün meyhâneler beyânındadır.

*Meyhâneler ki zümreye mahsûs 'ıyş u işret yirleri ve bâde-nûşlaruñ mecma' ve makarrlarıdur ki ol zümrenüñ biri demevî-müzâc nev-cüvânlar ve zen-pâre ve mahbûb-dost mey-peres-tân sâhib-tüvânlerdür ki kimi mahbûbı ile meyhâneye varur yir içer ahşam oldukda halvet-hânesine göçer. Muktezâ-yı nefsân-îsi üzre şîri şekkerden seçer."*⁵⁷

Bugünkü ifadesiyle "fedâî" denebilecek bu zampara ve mahbup perestlerin meyhâneye gelişi "pâk-nazar" sahibi âşıkları öfkelen-dirir. Necâtî Beğ bu gibileri

*Hîç bir kimse dimez kim it midür âdem midür
Bezm-i 'uşşâka ne yüz ile gelür bilsem rakîb*

beytiyle hicvederek gerçek âşıklardan ayırır. Derûnî'nin "Rakîbin gözü senin güzelliğinin ışığından kamaşmış olmalı ki mecliste ağzını öptüğüm hâlde görmedi" anlamındaki şu beyti rakîbin ye-rine göre işret meclisleri ve meyhanelerde olabilecek taşkınlıkları önleyen fedâî anlamında kullanıldığını gösteren iyi bir örnektir:

*Öpdüm agzuñ görmedi meclisde eylerken nazar
Hîrelendi tâb-ı hüsnüñden meger çeşm-i rakîb*⁵⁸

Açıkça anlaşıldığı üzere burada rakîb, işret meclisine katılanların

57 Ayn. esr., s. 191.

58 Krş. *Bir kezcük öpeyin seni ey meh-likâ gel e
Şâyed ki göre gözi rakîbüñ çıka gel e*
(Ca'fer Çelebi, *Dîvân*, s. 377)

herhangi bir taşkınlığını önlemek, ileri giden olursa derhal haddini bildirmek için orada bulunanları dikkatle gözleyen -belki de mey-hane sahibinin ücretle tuttuğu- bir fedâîdir. Buna rağmen şair tehlikeyi göze alarak meclisin dilberini dudağından öpmekte, rakîbin bunu görmeyişini ise hüsn-i ta'lil ile "sevgilinin güzelliğinin parl-tısının rakîbin gözünü kamaştırması ve böylece görüşüne engel olması" şeklinde yorumlamaktadır.

Zâtî'nin şu beyti, görülüp yakalandıkları takdirde bu gibi taşkınlık gösterenlerin rakîblerce hırpalandıklarını göstermektedir:

*Araya alup rakîbân baña çok zulm itdiler
Çağırup didüm ki şunda bir müselmân yok midur*

Mesîhî'nin

*Gösterdi beni dün gice bir iki rakîbe
Ol âhûya n'itdüm ki beni itlere virdi*

beytinden bazen de rahatsız olan dilberin âşığı sözü edilen fedailere şikayet ettiği anlaşılmaktadır.

Tezkire sahibi Sâlim'in (ölm. h. 1156 = m. 1749) "Fasîh Ahmed Dede" maddesinde anlattığı bir hikâye bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Fasîh Ahmed Dede bir gün Fener İskelesi'nden kayığa binerek Galata nam mahalde "küşâde-bâb-ı gürûh-ı ahbâb" olan meygedelerden birine girer. Bir müddet sonra orada "her idâre ke'sinde halka-i rindâna endûh-ı cihânı ferâmûş ve her sâgarında bîçârelerin akl u fikr ü hayâlin târâc idüp mest ü medhûş [eyleyen]" bir dilbere gözü takılır. Bin tevbe-i nasûhu bile bozduracak güzellikteki bu dilber meyhânenin bir köşesinde meclis kuran bir guruba sâkîlik etmektedir. Meclisin dağılmasını sabırla bekleyen Dede, daha sonra dilberi yanına çağırarak iki eski dost gibi birlikte sohbet başlarlar. Akşam vakti yaklaşınca dilber ertesi sabah tekrar geleceği vâdi ile eve gitmek üzere oradan ayrılır. Ertesi sabah şair sofrasını, gelecek misafirin şânına lâyük bir surette hazırlatıp "sâkî acabâ meclis-i rindâna gelir mi?" diyerek beklemeye koyulur. Hikâyenin devamını Sâlim şöyle an-

latır:

"Gün yüzün görmeyeli gündüzümüz şâm oldu
Ey efendüm dahi gelmez misin ahşâm oldu

diyerek bîçâre intizâr ile âvâre olup ve şâm dahî tamâmen res-
îde olmakla o hurşîd-ruhsâruñ 'arz-ı dîdâr itmeyeceği bedîdâr
oldukda (beyt)

Fârig olamam dest-i talebde tek u pûdan
Ol gözleri âhûyı şikâr eylemeyince

diyüp erbâb-ı harâbâta mâye-i nicâm olan pîr-i mugâna varup
arz-ı kâm ve 'düñki gün temâşâ-yı mihr-i ruhsârıyla karîrül-'ayn
olup karîn-i visâl olduğum hurşîd-cemâlün burc-i şeref-karîni
olan sa'âdet-hâne-i nâzenîni kandedür?' diyü su'âl eyleyüp pîr-i
mugân dahi karâr-gâhın bi't-tamâm i'lâm ve ihtâr eyledükde
yine meclisine hurâm ve nısfü'l-leyle degin geh ye's ü geh ümîd
ile ne hâl ise kıyâm eyleyüp nısfü'l-leyl mertebeleri mürûr ve
güzerân itdükden sonra karâr ü sükûna bî-sabr u bî-sâmân olup
(mısra')

Kûyuñ dileyen tîr-i belâdan hazer itmez

diyüp der-i meyhânededen güzer ve cânib-i cânâneye sefer idüp
haber aldığı minvâl üzre hâne-i yâre varup hâkine rû-mâl ve ol
şeb subha degin anda mihmân olmak hayâli ile eşigi taşına
vaz'-ı ser-i ikbâl eyledi; ammâ (mısra')

Hîç ne yâr agyârsuz ola ne gonca hârsuz

medlûli üzere meger ol serv-i hîş-hırâm ve şîrîn-lebe baldırı
çıplaklardan Pırpırî Mustafa ve Bekri Hasan nâmında iki nefer
levend-i şekâvet-mu'tâd dil-dâde ve meyhânedede güzerân eyle-
yen sergüzeştiden haberdâr olduklarından şâyed gele diyü bir
köşede âmâde imişler. Fasîh'ün de ruh-ı bî-reng ü dil-i teng ile
bî-vakt ü bî-zamân arzû-yı cânân iderek nümâyân ve seng-i hâ-
neye köhne hasır gibi ferşîde ve galtân olduğın gördükleri gibi

ikisi birden na'ra-sâz olarak mânend-i kazâ-yı nâgehânî nâzil
ve evvel emirde dervîşâna girîbân lâzım degüldür sûretlü ibtidâ
girîbânın çâk-ender-çâk ve kendin der-gil eyleyüp 'Senüñ gibi
gedâ bizüm şeh-i hûbânumuza alâka eylemek ne revâdur'
(mısra')

Hevâ-yı saltanat düşmez gedâya

ve sen bu şeb-i târdü tek ü tenhâ burada ne ararsın diyü ol
sîne-çâki şemşîr-i garaz ü hayf ile helâk eylemek murâd eyle-
düklerinde bîçâre Fasîh (beyt)

*Cây idinsem itmeñ istib'âd deyr-i mihneti
Âşgım bir kâfir-i hüsne Muhammed ümmeti
Giceler 'azm itdügüm ol mâha sâyem havfidür
Bir tarîk ile kabûl itmez muhabbet şirketi*

güfte-i müstetâbıyla ol hûn-rîzlere cevâb virür. Sâlifü'z-zikr
Bekri Hasan aslında zümre-i ehl-i irfândan ve medîne-i Kostan-
tiniyye'nüñ tîz-fehmânından olmagla hâtırı olan yârı Purpurî'ya
'Birâder! Adam şöyle ma'rifetle mâl-â-mâl, ne vech ile kıyup
i'dâm eyler ve böyle bir zât-ı sütûde-sıfâta kişi nice intikâm
eyler diyüp, ikisi birden Fasîh'i alup leb-i deryâya nüzûl ve bir
zevraççeye süvâr idüp cânib-i İstanbul'a irsâl eylediler."⁵⁹

Bu hikâye devrin işret ve çapkınlık âdetlerine, geceleri âşıkların
"kûy-ı yâr"a nasıl gittiklerine, kâfir dilberlerinin mesleklerini nasıl
icrâ ettiklerine v.b. pek çok konuya ışık tuttuğu gibi yerine göre
rakîb -yahut ağyâr- tipine gerçek hayattan isimleriyle iki örnek de
göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında meselâ Nev'î'nin

*Mestâne kûy-ı dilbere vardum kazâ ile
Segler üşüp yıkup beni ta'zîre çekdiler*

v.b. pek çok beyit gerçek anlamını bulmuş olacaktır. Aynı metinde
geçen "Senün gibi gedâ bizüm şeh-i hûbânımıza alâka eylemek ne

revâdür?" ifadesi ayrıca dikkat çekici olup meselâ Bâkî'nin

*Kûyına gayrılarını çekse rakîb-i hâr-tab'
Seyl-i eşkümle döner kadd-i du-tâ dolaba*

Yâhut Meâlî'nin

*Ben itin hayli riâyet itdüğün gördü bu gün
İtlere virdi yine aldı ol âhûyu rakîb*

gibi beyitleriyle karşılaştırıldığında rakîblerin gerçek hayattaki mesleğinin dilberlere fedailik etmek olduğu, onları ağıyâra peşkeş çekerek sermaye şeklinde kullandıkları da açıklık kazanmaktadır. Özellikle Dede'nin "fakirlik" sebebiyle mahbuba yaklaştırılmadığını beyan eden yukarıdaki ifade, rakiblerin mesleklerini açıklaması bakımından son derece manidardır. Yani bir başka deyişle Dede'nin yerine paralı biri olsaydı Pırpırî Mustafa ve Bekri Hasan çok öfkelenedikleri bu sahneye göz yumacaklardı.

Necâtî Beğ'in

*Aldı sôfînüñ karârın gösterüp yüzüñ rakîb
San ki şeytân hastaya su gösterüp îmân alur⁶⁰*

beytinden de rakîbin aynı zamanda sevgilinin fedâisi olduğu, onu adeta bir mal gibi kullandığı çıkartılabilir. Ahmed Paşa *Dîvân'* ında geçen

*Güler halkuñ bize varı rakîbüñ germ bâzârı
Nice bir girye vü zârı gidelüm bâri şehrinden*

beytinde rakîbin pazarının kızıışmasından bahsedilmesi, ayrıca

Rakîb önünde cân olmaz inende müşterî mihre

60 Bu beyitte ölüm döşeğindeki hastaya şeytanın gelerek imanı karşılığında su vermeyi teklif edeceği şeklindeki bir halk inanışına da yer verilmektedir. Bu sebeple hâla bazı yörelerde yakınları, ölüm halindeki kimsenin başında mutlaka bir bardak su bulundurarak sık sık içirirler...

Sakinur germ bâzârı yavuz gözden yavuz dilden

beytinde piyasayı kızıştırmamak için canın mihre rakîb önünde müşteri olmaz görünmesi gibi hâllerin ifade edilişi de bu husustaki oldukça ilginç ip uçlarındandır.

Dîvânlarda rastlanan bazı beyitlerden “rakîb”in güçlü bir ihtimâlle maddi menfaat karşılığı aracılık da yaptığı anlaşılmaktadır. Meselâ Karamanlı Nizâmî'nin “Nizâmî beni rakîb ile avlayamaz dersin. Sen bir ceylan olduğuna göre köpek ile avlanmaz mısın?” anlamındaki şu beytinden âşıkların zaman zaman dilberleri elde etmek için rakîbi aracı olarak kullandıkları da anlaşılmaktadır:

*İdemez dîrsin rakîb ile Nizâmî beni sayd
Çünkü âhûsın ya sen it ile avlanmaz mısın*

Hayretî'nin “Yazıklar olsun, arslan gibi sevgili köpek rakîbin hilesine aldanarak göz göre göre bir tilkiye av oldu” anlamındaki şu beytinden de, yine rakîbin zaman zaman dostları ayırarak onların başkalarıyla görüşmelerini temin ettiği ortaya çıkmaktadır:

*Ey dirîgâ it rakîbün hîlesine aldanup
Göz göre bir dîlküye sayd oldı arslanum benüm*

Eski İstanbul Türkçesinde mertlik, kibarlık, dürüstlük ve efendilik disipliniyle yetişmiş erkek tipinin ifâdesi “sipâhî”nin tam zıddı olan “levend”; yüreğinde Allah korkusu kalmamış, ar damarı çatlamış, edepsiz, haylaz, kabadayı, ayyaş, zendost v.b. tipleri ifâde eden bir kelime idi. Revânî'nin daima sevgili ile gezen rakîbi tasvir eden

*Lâyık mı kâkülün gibi yanuñca salına
Her asılası yüzi kara unmaduk levend*

beytinde ondan levend diyerek bahsedilişi de yukarıdaki dellilleri güçlendirmektedir. Bilindiği üzere eskiden bir mecliste otururken makam ve mevki sırası özellikle gözetilerek ileri gelen kimseler üste oturtulurlardı. Bâkî'nin “Rakîb bir gün eşkiyalar ile bir meç-

liste oturduğunda şekavet ehlinden hiç kimse ondan yükseğe oturamadı” anlamındaki şu beyti, rakîb tipi hakkında yukarıda sayılan karakter özelliklerini teyid etmektedir:

*Cem' oldı eşkıyâ ile bir gün rakîb
Ehl-i şekâdan üstine kimse oturmadı*

Nev'î de zamane güzellerinin, bütün fazilet ve hünerine rağmen kendisine değil de daha doğru dürüst konuşmasını dahi beceremeyen, İbni Sina'nın dahi fazilet aşıl原因amayacağı derecede insan olma kabiliyetinden uzak cahillere meylettiklerini şöylece ifade eder:

*Bû-'Alî olsa kişi fazl ile sûret viremez
Hûblar lehçesi yok câhile meyyâl ancak*

Pek çok metinde "rakîb" in rezil, ahlaksız, menfaatçi, alçak v.b. kötü karakterlerine rağmen nice dilberlerin ona meylettiğinden esefle bahsedildiği malumdur.⁶¹ Gelibolulu Âlî bu gibi rezillere meyleden ay yüzlüler için eserinin doksanıncı bâbında

*Şu meh-rûler ki mâyl-i bezm-i erâzildür
Anın ön-soñ makâmı suffa-i saff-i esâfildür*

beytini irad ettikten sonra şöyle der:

(Nesr) *Fî nefsi'l-emr sâde-rûlük mansıbından ma'zûl ve bîvefâlar miyânında câyı mu'ayyen mahlûl ba'zı şehir oğlanları vardır; niceşi bir cüvânuñ yanına düşüp birer pâ-be-dest bulmak hevesi ile hevâ-dârdur. Dil-rübâlar yolından çekerler çalarlar, sakalı gelince evvel rîş-hand ile oyalarlar ve ol vaktde ki o mahdûmı yok bahâsına satarlar 'ale'l-fevr güft ü gû ve ta'addî ile birine dahi çatarlar. Hâlâ ki degmede potaya isâbet itmeyüp hevâ kovmagla ok atarlar. Yine de ol nâzenînler anlaruñ ol mekrini bilmezler, sözleriniñ me'âli neye varduğunu idrâk kılmaz, yanına düşüp gezmelerini, bayramdan bayrama akça çık-*

61 Bu konuda bk. s. 47 v.d. Ayrıca bk. Nev'î, *ayn esr.*, s. 203-204.

*rup bir kat libâs idivirmelerini, gerçekten hil'ata sayarlar.
Donatmağı sûretinde tonatma idüğünü ne bilürler ne duyarlar.
Bu hâl ile 'ömr-i 'azîzleri zâyi' olur, meclis-be-meclis kıssaları
eşher-i vekâyi' olur."*⁶²

Müellif adeta bu satırlarıyla Necâtî Beğ'in

*Ekevüz gibi rakîbi gelicek hatt-ı lebûn
Dîv redd olmağ için möhr-i Süleymân yazalar*

beytini şerhetmek istemiştir.

Görüldüğü üzere aslında sembolize edilmiş bir tipi temsil etmekle beraber günlük hayâtın türlü safhalarında yerine göre bazı şahıslara da alem olabilen "rakîb" en kısa ifade ile "engel" teşkil eden herkestir. Bir semtte âşık ile mâşuğun rahatça görüşüp konuşmalarını engelleyen dedikoducu bir komşu, sevgiliye gerçek âşığına yanaştırmayan bir fedâî kabadayı yahut şahsın mevkice yükselmesini çekemeyerek hâmîleriyle görüşmesini engelleyen kötü niyetli bir diğer şahsı da bu konuda değerlendirmek mümkündür.

Edebiyatın gerçekten günlük hayatla iç içe yaşadığı devirlerden tespit edilen simalarla örnekleri bir hayli çoğaltılabilecek "rakîb" tipinin oldukça ilginç bir temsilcisini de Fehîm-i Kadîm (ölm. h. 1057 = m. 1647) *Dîvân*'ında görmekteyiz. Aşağıdaki gazel metninden anlaşıldığına göre şiirin muhatabı henüz küçük yaşta Mevlevîliğe intisab eden bir dilber olup, rakîbi de Fehîm'in "âvâze-i figân"ını duymasını engellemek için nağmeye başlayan bir Mevlevî dervişi olmalıdır:

*Gûş itdi nây-ı nâlelerüm nâza başladı
Dilber semâ'-ı nâza dahi tâze başladı
Tıfl iken oldı şems ile meh mukâbele
'Uşşâk ile mükâşefe-i râza başladı*

62 Gelibolulu Âlî, *ayn esr.*, s. 219-220.

*Tâ oldı mevlevî o mehüm rûh-ı şems-i dîn
 Ta'lîme dil şikârın o şehbâza başladı
 Ol şûh sâz-kâr olalı mevlevîlere
 Ben bî-nevâ-yı 'ışkına şehnâza başladı
 Âvâze-i figânumu diñlemedi le'îm
 Kâfir rakîb nagme-i nâ-sâza başladı
 İy şems-i dîn yitiş ki o hurşîd-i pür-celâl
 Cevr-i Fehîm-i nâdire-perdâza başladı⁶³*

Necâtî'nin şu beytinde ise söz konusu rakîb bir hocadır. Sevdiği şahsın taşlanması şeytan kabilinden bir hocaya talebe olarak gözden ayrılması üzerine şairin hayatı kararmıştır. Eskiden güneş gibi çıkıp dolaşan sevgili artık rahatça gezip şaire görünmemekte, gülün dikenin yanında durması gibi hocasının yanında kalmaktadır:

*Âh kim kıldı felek mihr ü mehüñ nûrunı nâr
 Yakmaga hasret-i yâr ile beni leyl ü nehâr
 Eyledi sen melegi dîv-i recîme şâgird
 Gör ne rîv ile ayırdı beni çarh-ı gaddâr
 İki sanma depele bir ben isem ey yüzi gül
 Ki sen ol gonca degülsin ki yanuñ bekleye hâr
 Gün gibi seyre çıkup 'arz-ı cemâl eyler iken
 Eyledüñ Ka'be gibi âh ki bir yirde karâr
 Bir kadem-rence buyur yoluña olsun şâhum
 Zer ü sîm ü ser ü cân ü dil ü dînüm ne ki var
 Tâc-ı ser seng-i belâ yüz suyu hâk-i kademüñ
 Yeter ey dîst yeter baña ne nâmûs u ne 'âr
 Öleyor haste Necâtî kerem it bir sora gel
 Gam bucagında esîr oldı esirge hey yâr*

Sevgiye düşman, insanların iyi davranışlar içinde olmalarını çekemeyen, birbirini seven kimseleri her fırsatta rahatsız edip

63 Fehîm-i Kadîm, *Dîvân*, haz. Tâhir Özgör, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, İstanbul 1985, s. 361.

ayırmaya çalışan kötü insanları temsil eden "rakîb"; şairlerce her fırsatta hicvedilmiştir. Bu hicivlerden hareketle rakîbin özelliklerini ve benzetildiği nesnelere vasıflarını şöylece sıralayabiliriz:

Sevgilinin Yanından Ayrılmaz

Rakîb'in en belirgin özelliği sevgilinin yanından hiç ayrılmaması ve nereye gitse onunla adeta gölge gibi adım adım beraber olmasıdır. Revânî'nin

*Her melek sûretlünüñ yanında vardur bir rakîb
Ey gönül her adımıñ dirler ki bir nişânı var*

beyti bunu açıkça göstermektedir. Karamanlı Nizâmî'nin sevgiliyi ömre, rakîbi ise onun ardından gelen ecele benzettiği şu beytinden de rakîbin sevgiliyi birkaç adım geriden takip ettiği anlaşılmaktadır.

*Aydum ey cefâ ki geçdi 'ömr ü irişdi ecel
Dün geçerdî yâr gördüm çün 'akîbinden rakîb*

Hümâmî'nin *Sî-nâme*'sinde rakîbin sevgiliyi bir an olsun yalnız bırakmayışını, mum etrafında devamlı dönüp duran pervâneye benzetmesi ve Bâkî ile Hayretî'nin şikayetleri bu yüzdendir:

*Nice pervâneleyin çigzine arkanda rakîb
Bir gün âhum irişüp öldüriser şem' bigi
Rakîb yanını tenhâ komaz ol âhûnuñ
Geçer hemân oturur karşısına âh o köpek
Pîşindedür rakîbi dâyim kesilmedi âh
Cândan beden gibi lîk âvâreler cüdâdur*

Tâcî-zâde'nin rakîbi "mukîm-i kûy-i yâr" diye vafedişi de ilginçtir:

*Hecre düşdümse sevinme ey mukîm-i kûy-i yâr
Bir zaman anda benüm dahi makâmum var idi*

Hâfız-ı Şîrâzî'nin tam bir ümitsizlik ifadesi olan şu beytinde, ne yaparsa yapsın arkasından kesilmesini imkânsız bulduğu rak-

îbe, hiç değilse birkaç adım uzaktan yürümesi için yalvardığı görülmektedir:

چون بر حافظ خویشش نکزاری باری
ای رقیب از بر او یک دو قدم دور ترک⁶⁴

Siyah Yüzlü

Bilindiği üzere Türkçede "yüzü kara"lık vasfı çok utanç verici bir işi işlemiş olanlar için kullanılır⁶⁵ O devirde harem ağaları ve dadıların daha çok siyahilerden seçilmesi geleneğini de hatırlayacak olursak, rakîb için kullanılan bu vasfın hem objektif hem de subjektif bir gerçeği aksettirdiği görülür. Rakîb ne kadar beyaz tenli olursa olsun onu sevmeyen ve ondan nefret eden âşığın nazarında daima siyah yüzlü olacağı âşikârdır. Revânî'nin şu beytinde sevgilinin yakınlık gösterip yanında gezdirdiği şahısları "yüzü kara" ve "levend"⁶⁶ olarak vasıflandırdığını görmekteyiz:

*Lâyık mı kâkülûñ gibi yanuçca salına
Her asılası yüzi kara unmaduk levend*

Yahyâ Beğ'in "Ey sevgili, o kara yüzlü rakîb hatırım gibi yıkılırsa⁶⁷ -defolup giderse- sana ağzın gibi gizli bir sözüm var" anlamındaki şu ilk beytinde mahbûbun yanında gezen kötü huylu şahıstan kinâye ile "kara yüzlü" vasfını kullandığı söylenebilir:

*Gizlü sözüm var dehânuñ gibi saña iy habîb
Hâturum gibi yıkılsa ol kara yüzlü rakîb*

64 Terc: "Mâdem ki onu kendi hâfızına bırakmıyorsun; ey rakîb! Hiç olmazsa bir iki adım uzakta dur."

65 Bunda Kur'an'da geçen "Bir takım yüzlerin ağaracağı ve bir takım yüzlerin ka:aracağı günde büyük azâb onlarındır" (3/105) v.b. mealindeki ayetlerde kötüler ve günahkârlar hakkında kullanılan "kara yüzlü" olma vasfının da mühim bir etkisi olduğu düşünülebilir.

66 Bu konuda bk. s. 36-39.

67 İbarede geçen "yıkılmak" tabiri birincisi "ev v.b. bir nesnenin yıkılması" diğeri de "defolup gitmek" anlamında tevriyeli bir anlamda kullanılmıştır.

Ancak şairin “Kara yüzlü rakîb her an gecenin gündüzün arkasında oluşu gibi onun ardında.” anlamındaki şu beyitte mutlak surette bir siyâhî refakatçiyi kastettiği açıkça görülmektedir. Eğer sözü edilen şahıs siyâhî olmasaydı şair, siyah-beyaz ilişkisinden hareketle bir gece-gündüz tezadı kuramayacaktı. Aynı beyitten rakîbin mahbûbun birkaç adım arkasından yürüdüğü⁶⁸ de anlaşılmaktadır:

*Kara yüzlü rakîb ardınca her dem
Nitekim rûzuñ ardınca şeb-i gam*

Aynı benzetmeyi Zâtî'nin de kullanması, siyâhî refakatçi âdetinin o devirdeki yaygınlığını bir kere daha göstermektedir:

*Ol kara yüzlü rakîb ardınca cânâ geldügin
Gördi dil didi şeb-i târuñ gelür ardınca rûz*

Mesîhî'nin aşağıdaki beytinde geçen “bed-likâ” terkiбинdeki “likâ” kelimesini tevriyeli kullanarak hem kötü yüzlü anlamını ima, hem de hokkadaki simsiyah ipeği⁶⁹ kastederek rakîbin yüzünü mürekkebe, hattını ise likâyâ benzetmesi de mücerret bir kara yüzlülük vasfından hareketle söylenmiş olamaz:

*Hattı gibi siyâhdurur çehrei rakîb
Âlûde oldı sanki mürekkeble bed likâ*

Yine aynı şairin kurumu temizlenmemiş bacaların tutuşmasına izafeten özellikle söylediği “Rakîbi andıkça, kurumu çok olan ocağın tutuşması gibi âh ederdim” anlamındaki şu beytinde geçen “kurum” benzetmesi de burada söz konusu edilen rakîbin bir siyâhî olduğunu ima eder görünmektedir:

*Añdukça kara yüzlü rakîbi iderdüm âh
Nite ki kurum çoğ olıcak dutuşur ocak*

68 Bu konuda bk. s. 30-31.

69 Eskiden mürekkep hokkalarının içine ham ipek telleri konur, hem kamış kalemin ucunun aşınmasını önleyen hem de kalemi hokkadan çıkartırken üzerinde kalan fazla mürekkebin süzülmesini sağlayan bu ipeğe “likâ” denirdi.

Gazellerde rakîb ile ilgili beyitler arasında dikkat celbeden diğerk bir husus da rakîbin gözünün kırmızılığından bahsedilmesidir. Bilindiği üzere siyah ırkta ten koyulaştıkça göz akı da kızillaşan bir özellik arzeder. Zâtî'nin rakîbin gözünün kanlanmasıyla yetinmeyerek onun kör olmasını temenni ettiği:

*Hâcetüm bu görmedük gibi olasın iy rakîb
Zahmet ırmış gözüne gerçi ki var kandan eser*

beytinde buna işaret edilmiştir. Mesîhî de aynı kızılığ sevgilinin cemâli baharının, rakîbin gözünde çiçek çıkartması şeklinde yorumlar ki bütün bu sayılan beyitlerde sözkonusu edilen rakîb tipinin esasen "siyâhî, zenci" -belki de yerine göre bir köle- olduğu itibarı uyanmaktadır:

*Hayâli cemâlün bahârınun uş
Rakîbün gözinde çıkardı çiçek*

Sevgilinin Kapısı Eşiğinde Bekler, Âşığı Kovar

Rakîbin diğerk bir özelliği de daima sevgilinin kapısı eşiğinde bekleyip onu gözetmesidir. Mesîhî, İşretî ve Necâtî'nin

*Bâb-ı dilber kim rakîb olmuşdurur derbân aña
Âsumândur sanki çıkar gâh geh şeytân aña
İtme rakîbi kapuña derbân
Der-i devletde yaraşmaz ki ola seg
İtüñ ürüp bildürür kapuñ gedâsı geldügin
Ehl-i hâcet geldügin sultâna derbân 'arz ider*

beyitlerinden rakîbi "derbân" [=kapıcı] olarak vasıflandırmalarında da bu durum açıkça görölmektedir. Bâkî'nin "sûfî"ye takılmak için söylediği şu beyit de rakîbin yerini açıkça ifade etmektedir.

*Yâr ışığında rakîbün yirin umma sûfî
Baglamaz kimse seni ol kapuda hâr yirine
Sevgilinin küyu kadar bulunduğ hânenin kapısı ve özellikle*

kapısının eşiği âşık için mukaddes bir mevkidir. Ancak orada daima rakîb bulunmakta ve âşığı kovmaktadır:

رفتم بدرش رقیب من گفت
کاین شیفته برجه موجب آمد⁷⁰

Hâkânî

*Yâr ışiginden üzölsün dir imiş baña rakîb
Yâ ilâhî dilegüm bu ki anuñ boynunu üz*

Zâtî

*Rakîb âzâr ider yâr ışiginde eylesem secde
Yüzüme yapuşur gûyâ gubâr-ı kûy-ı dilberdür⁷¹*

Bâkî

*Kapuñda ölmege Nev'î'ye mâni' oldı rakîb
O seg komadı ki bir lahza istirâhat idem*

Nev'î

Gerek eşikte beklemesi gerekse âşıkları korkutup kovması sebebiyle rakîb köpeğe de benzetilmiştir.⁷² Ancak âşık sevgilinin gerçek sadık köpeği kendisi olduğunu iddia ederek rakîbe devamlı meydan okur:

*Yâr ışiginde iti geçme rakîbâ yüri var
İderüz uydugumuz iti hazer eyle uyuz*

Zâtî

Buna karşılık rakîb, âşığın sevgilinin eşiğine yaklaşmasına engel olmaktan başka onun mektup, gözyaşı v.b. işaretlerini de imha eder:

*Eşkümüñ gevherlerin dizdüm eşigi taşına
Yâra 'arz idem diyü silmiş rakîb-i bed-likâ*

Bâkî

⁷⁰ Terc: "Onun kapısına gittiğimde rakîb, 'bu âşüfte niye geldi?' diye çıkıştı."

⁷¹ Krş. رقیب آزارها فرمود کزاین باب رخ برتاب
چه افتاد این سر مارا که خاک در نمی آرزد

Lisânü'l-gayb, s. 145, terc: "Rakîb beni 'Kapıdan git!' diye azarladı. Bize ne oldu da bir kapı toprağı kadar değersizleştik."

⁷² Bk. s. 77 v.d.

Bu durumda zavallı âşık için eşiğe ulaşmanın tek yolu rakîb dahil herkesin uykuda olduğu gece vaktini gözlemektir:

*Gice tenhâ işigi hâkine yüzler süreyin
Sakınuñ kimse haber virmesin agyâra meded*

Bâkî

Sevgiliden İtibar Görür

Evde ve sokakta sevgilinin devamlı yanında bulunup hizmetine koşan rakîb, adeta onun arkadaşı gibi olmuştur; her yerde onunla rahatça görüşüp konuşur, şakalaşır gülüşebilir, hatta elini boynuna atabilir. Buna karşılık Nizâmî'nin "abîd" ve "ba'îd" kelimeleriyle "kalb" sanatı yaptığı şu ilk beytinden anlaşılacağı üzere âşığını ok gibi uzağa atar, rakîbi ise yay gibi kendisine çeker:

*Ok gibi ben 'abîdi özinden ba'îd idüp
Yâ gibi kendüsine rakîbi karîb eyler
Göreyin heykelini kim göre se pâre rakîb
Ger kolın vehm ile boynuna hamâyil bağlar*

Yahyâ Beğ de bunu bir adaletsizlik ve zulüm olarak değerlendirir:

*Eyyâm-ı devletünde revâ mı benüm begüm
Zulm-i sarîh ola baña agyâra 'adl u dâd*

Günümüzde de en yaygın şekilde terennüm edilen şu beyit âşık-taki bu ruh hâlini en açık şekilde aksettirir.

*Cânâ rakîbi handân edersin
Ben bî-nevâyı giryân edersin*

Sevgiliye Çok Yakın ve Sırdaştır, Vaslını Kollar

Sevgiliyle hemen her zaman birlikte olan rakîb hâliyle geceleri de birlikte olacaktır. Yahyâ Beğ bu durumu "Ey Yahyâ! O ay gibi güzel sevgili dün rakîb ile akşamladı. Gözüm ağlamaktan yıldız gibi beyaz -yani kör- oldu" anlamındaki

*O meh rakîb ile ahşamladı dün iy Yahyâ
Nücûm gibi gözüüm aglamakdan oldu beyâz*

beytiyle ifade eder. Bu durum âşıklarda türlü vehim ve tedailere yol açar. Meselâ şu beyitte, sevgili uykuya vardığında rakîbin onun elini öptüğü şüphesi ifade edilmektedir:

*Hâba varmuşken öpermiş dest-i cânânı rakîb
Olur imiş uyur ardınca uyanıklar meded*

Aynı şekilde sevgili mestlikten kendinden geçmiş bir hâlde uyurken rakîbin gizlice onu öpmesini Bâkî, ehrimenlerin Süleyman mührünü almaları şeklinde değerlendirir:

*Mest olup uyurken öpmüş la'l-i cânânı rakîb
Ehrimenler hâtemi almış Süleymân bî-haber*

Ancak bu durumdan sonra bazı âşıklar sevgilinin vuslatı sofrasının köpek tarafından murdar hâle getirilmiş bir aşâ döndüğü ve artık yenemeyeceği ifadesini kullanırlar. Meselâ Latîfî böyle bir durumu anlattıktan sonra şöyle der:

*Ol lokma-i nefîse sundı rakîb-i kâfir
İt degmiş aşâ döndi h'ân-ı visâl-i dilber
H'ân-ı visâli yâruñ gâyet nefîs idi lîk
Artugıdur cüzâmuñ yirmeyüp anı kim yer*

Karamanlı Nizâmî de köpek v.b. necis bir hayvan imajını kullanarak "Pis rakîb senin dudağına ağzını değdirdikten sonra isterse hayat suyu olsun, ona temiz diyemem" anlamında şöyle der:

*Çün degürdi lebüñe agzını murdâr rakîb
Âb-ı hayvân ise de pâk ü mutahhar dimeyem*

Bâkî'nin şu beyitlerinden de anlaşılacağı üzere rakîb daima sevgilinin visâli sofrasındadır:

*Sunuben han-ı visâlin rakîbe her dem
Gamzeni baña gidâ eyleme ihsân eyle*

*Âlem-i vuslatdadur her dem rakîb
Âh kim âşıklarauñ hicrânda*

Âşıkların dert yandıkları diğer bir husus da sevgilinin rakîbe gü-
venerek onu kendisine mahrem ve sırdaş edinmesidir:

*Hem-râz idüp rakîbi efendi revâ midur
'Işk ehline ola nazaruñ ihtirâz ile*

Nev'î

*Yâruñ rakîb her ne kadar mahremi ise
Eydüñ kazâm irer aña baña talaşmasuñ*

Ca'fer Çelebi

Âşığa göre rakîb kötü niyetlidir. Sevgilinin her an yanında ve
hizmetinde bulunur, ona güler yüz gösterirse de aslında her fir-
satta güzelliğinin sofrasından istifade etmeğe çalışmaktadır.
Revânî rakîbin sevgiliye tilkilendiğini vehm ederek onu şöyle
tehdit etmektedir:

*Dâimâ dilkilenüp yâre uyuzlanma rakîb
Çıkarur kurdeşeni her ki basarsa izimüz*

Aşağı yukarı aynı ifadeyi Bâkî'de de görürüz:

*Seg rakîbe nic'olur göstereyin ölmez isem
Dehen-i yâre uyuzlanmağı tebhâle gibi*

Yahyâ Beğ telaş içinde adeta sevgilisine yalvarır:

*Dâmên-i vasluña agyâruñ eli irişmesün
El-hazer iy serv-i sîm-endâm dilber el-hazer⁷³*

73 Latîfî (ölm.h.990=m.1582) "Sinoplu Şükri" maddesinde şâirin

*Bir kadem gitmeyüp bizümle o serv
Sâye-veş her yaña rakîbi sürür
Tañ mı her dem rakîb itse şikâr
Seg-i âhû-sıfât yabanda durur
Akçe hulunmasa yanında eger
İki külçe gümüşi tutuvirür*

beyitleri üzerine şöyle der:

"Bu fakîr ü hakîr ünfüvân-ı cüvânîde bir hûb-ı perî-şemâyile nazar-ı pâkle

Zâtî de her fırsatta sevgilisini rakîbe karşı ikazdan geri kalmaz:

*Diş biler âşıkı çalmaga rakîbüñ o kuduz
Koma çâk eylesün dâmen-i ırzuñ o kuduz*

Aynı endişeleri Hâfız-ı Şîrâzî'de de görmekteyiz. Gül gibi sevgilisi diken gibi rakîbin elinde bulunan Hâfız telaş içinde haykırır:

آن گل که هر دم در دست خاریست
گو شرم بادش از عندلیبان

mâil ve her-câî ve âlûde-dâmân idüğinden gâfil idüm. Meger ol şûh-ı perî-sîfâtüñ 'Tızman Tırıl' demekle mülakkab bir rakîb-i dîv-sûret ve bed-sîreti varmış. Nihânîce anuñla mâde vü ner ve zen ü şevher mertebesinde mahrem yâr imiş. Rakîb-i mezhûr sahrâ-yı cinden zişt bir la'in-i bed-sirişt idi ki heykel ü hey'etde Kâf tagından gaybet imiş kancık dîve ve kıyâfet-i pür-kahâhati vesvâs-ı pür-rîve beñzer idi. Bir kerîhü'l-likâ ve kabîhü'l-manzar idi ki şekl-i şûmuna nazar idenüñ mi'desi yıllarla iktizâ-yı ta'âm itmeyüp mühtelâ-yı dâ'-i cüzzâm olmak mukarrer idi. (nazm)

*Yüzini gören istemez asmaga güvâhı
Ursan kazuga kimse dimez neydi günâhı
Bâg içre tutup ol güli kazıkladı dirler
Görem anı çengel çiçeği(*) olsun ilâhî*

Nesr: Lâhüd ol kelhüñ hwân-ı visâl-i yârdan temettu'un mukarrer bildükde kalbe ikrâh ve hwân-ı visâlden istikrâh gelüp bu bir kaç ebyâtı didüm. Şi'r:

*Ol lokma-i nefîse sundı rakîb-i kâfir
İt degmiş aşa döndi hwân-ı visâl-i dilber
Hwân-ı visâli yâruñ gâyet nefîs idi lîk
Artugıdur cüzâmuñ yirmeyüp anı kim yer
Gül hurmenin getürmüş bir har önüne dökmiş
Çün gonce tar satarken ellenmiş ol gül-i ter
Dirlerdi kim yimişüñ yir eyüsini hunzîr
Bu nükte-i mücerreh oldı yine mukarrer
Bu derd ile Latîfî n'ola yüregın usa
Yâr arkasında agyâr gör ki ne 'âlem eyler"*

(Tezkire-i Latîfî, 982 Cemâziyülâhîr [=1574] istinsah tarihli şahsî nüsha. Eksik ve daha erken telifli bir nüsha metni için bk. Ahmed Cevdet neşri, Dersaadet 1314, s. 202 v.d.)

() Çengel çiçeği: işkenceyle öldürülmek için çengele geçirilen şahsın kanlı cesedinden kinaye bir tabirdir. Eskiden işkenceyle öldürmek için çengele atsinlar diye bedduâ makamında söylenirmiş. Zâtî Dîvân'ında bu bedduayı şöyle kullanır:*

*Göreyin dâr-ı fenâda ola çengel çiçeği
Kim ki sünbül dir ise zülf-i perîşânüñ için*

درج محبت بر مهر خود نیست
یا رب مبادا کام رقیبان⁷⁴

Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi sakal hakkında nazmettiği mütekerrir murabba'ın bir bendinde bir dilberden

*Hattı vâlî olalı ruhlarınıuñ milketine
Muttali' oldı rakîb ile anuñ töhmetine
Şehri gezdürmek içün sürdi kara sûretine
Sakal ey vây sakal ey sakal ey vây sakal*

diye bahsediyor. Hatırlanacak olursa eskiden yüz kızartıcı bir suç işleyen yüzüne kara sürülüp -hattâ bu hâlde eşeğe ters bindirilerek- şehirde gezdirilmesi âdettendi.

Emrî Çelebi rakîbin, "Sevgilinin vuslatı sofrasından nasîbim olmasa da gam yemem" demesine rağmen ona küfürden geri kalmaz:

*Nasîbi olmadugına halilüm h^wân-ı vasluñdan
İnanma gam yimem dirse rakîb it gibi cân besler*

Âşığın Kahreder, Kendisine Lânet Edilir

Bütün gayretlerine rağmen sevgiliyle konuşup görüşemeyen âşığın, rakîbin zahmetsizce her an onunla birlikte olması kahreder:

*Benden ba'îd olup yâr olsa rakîbe mâyil
Derd ü belâya cânım derdâ karîb eyler*

Yahyâ Beğ, kendisi gece gündüz kapısında beklerken sevgilinin rakîble birlikte rahatça çıkıp gitmelerine tahammül edemeyişini sanki bedenden canın çıkması şeklinde ifâde eder. Aynı şâire göre bu durum ölüm üstüne ölüm gibidir:

74 Lisânü'l-gayb, nşr. Pejmân Bahtiyârî, ş.1345, s. 370. Terc: "Her an dikenin elinde bulunan güle 'yapma! Bülbüllerden utan' de.. Muhabbet hokkası eski mührüyle durmuyor, aman yâ Rabbî! Rakîblerin murâdı hasıl olmasın.."

*Beni bî-cân idüben gitdi rakîb ile habîb
Hey meded kûyuñı seyr eylemege cânım yok
Ölüm üstine ölüm bundan ziyâde olmaya
Cân virürken diyeler geldi rakîb ile habîb*

Fuzûlî bu hâli görmemek için vatanından uzaklaşıp gurbete gider::

*Yâr ile agyârı hem-dem görmege olsaydı sabr
Terk-i gurbet eyleyüp 'azm-i diyâr itmez midüm*

Rakîbin bir diğer özelliği de sevgiliyi âşıktan uzak tutarak ona devamlı ızdırıp ve eziyet vermesidir. Çaresiz âşık rakîbin bu zulmüne ancak küfür, beddua ve tehditlerle cevap verebilir. Mesîhî'nin aşağıdaki beyti bu tarzdaki binlerce beyitten bir tanesidir:

*Beni giryân itmeden hâlî degül bir dem rakîb
Âkıbet eşkümdür anuñ su koyan ocagına*

Aynı şairin aşağıdaki beytinden rakîbin âşığı önce küfrederek uzaklaştırdığı, sonra da dövdürdüğü⁷⁵ anlaşılmaktadır:

*Âşığa sögdi rakîb üşüp anı dögdiler
Bî-güneh sögdüğü için urdılar aña sögeni*

Bu beyit derhal Şeyh Sâdî'nin (ölm. h. 691 = m. 1292) *Bôstân* 'ındaki "Muhibb-i Sâdık"⁷⁶ hikâyesi ile Fasîh Ahmed Dede'nin *Sâlim Tezkiresi*'nde anlatılan macerasını hatırlatmaktadır. Kısaca özetlenecek olursa hikâye bir hükümdar-zâde ile fakir bir dilenciye anlatır. Hükümdar-zâdenin rakîbleri dilenciye önce ikaz edip kovarlar, dilenci bir müddet ayrı kalır; fakat dayanamayıp yine maşuğunun geçeceği yerlerde dolaşmaya başlar. Bunun üzerine rakîbler dilenciye fena hâlde döverek cezalandırırlar..

75 Karamanlı Nizâmî'nin şu beytinden rakîbin sadece âşığa eziyet etmekle kalmayıp sevgiliye de pek çok zahmetler çektirdiği anlaşılmaktadır:

*Sen sanma Nizâmî sañadur cevri rakîbüñ
Görseñ ki habibe dahi ol it neler eyler*

76 Hikâyenin metni ve tercümesi için bk. s. 11.

Ayrılık şairi Fuzûlî ise rakîbin eziyetinin sadece kıskançlıktan kaynaklandığını, eğer ayrılığın zevkinin vasldan daha fazla olduğunu bilse kendisini menetmeyeceğini şu beyitle iddia eder:

*Bilse zevkim vasldan fûrkatde efzûn olduğın
Vasldan men'in revâ görmezdi reşkenden rakîb*

Fâtih'in ('Avnî) aşağı yukarı aynı ruh hâliyle söylediği şu beyitte ise, sevgiliye âşığa eziyet etmeyi dahi rakîbin öğrettiği iddia edilmektedir:

*Cevr içinde cân virmekdür murâdum çün benüm
Ey rakîb ol yâra gayrı san'at irşâd eylegil*

Necâtî Beğ "Aşk kitabında, rakîbin adının lânetsiz anılmasının çok büyük günah olduğunu gördüm" diyerek rakîbe küfretmeyi âdeti bir dinî vecibe gibi tasavvur eder:

*Kitâb-ı 'ışkda gördüm ne katı yazug imiş
Rakîb adını anmak kimesne la'netsüz*

Rakîbin bütün bu zulümlerine karşı kalemleriyle hakaret etmekten başka çareleri bulunmayan şairler ve onların şiirlerini yazan kâtipler rakîbi tahkîr için onun ismini özellikle ters yazarlar. Bu husus pek çok şairin yazma dîvanlarında görülür. Nitekim Zâtî şu beytinde "dîvân" kelimesini hem "meclis" hem de şiirlerin derlendiği "kitap" anlamında tevriyeli kullanarak bu hususa işaret etmiştir:

*Rakîbüñ başı olupdur aşaga
Eyâ Zâtî bizüm dîvânumuzda*

Mesîhî de yazarken rakîbin adına sıra geldiğinde kalemin yazmak mürekkebin de akmak istemediğini, ifade ederek aynı hakâret tavrını sürdürür:

*Rakîb adı gelicek nâmem içre
Kalem yazmaz mürekkebe gızzet eyler*

Ekşi Yüzlü, Acı Sözlü, Soğuk, Kuru

Rakîbin en belirgin vasıflarından biri de âşığa karşı acı dil kullanması ve yüzünü ekşitmesidir. Necâtî ve Zâtî bunu şöyle ifade ederler:

<i>Yüzine göredür sözi rakîbüñ Yüzi ekşinüñ olur sözleri serd</i>	Necâtî
<i>Ey rakîb-i tırş-rû bir acı dilli kimsesin Tatludur âşıklara şehd ü şekerden fürkatüñ</i>	Zâtî
<i>Kaçan ki görse beni ekşidüp yüzini rakîb Virür hemîn acı dil nice bî-halâvet olur</i>	Zâtî

Rakîbin yüzünün bu hâli için daha çok "tırş-rû", "bed-likâ" (bk. 69. dipnot) "abûs", gibi tabirler kullanılır. Zâtî şu beytinde yüzü buruşturma anlamındaki "Abese" ibaresiyle adlandırılan sureye yemin ederek rakîbin yüzünün gülmediği ve onun gibi abus çehreli bir varlığın daha bulunmadığını iddia eder:

<i>Ağlamış yüzlü rakîbüñ yüzi gülmez hergîz Bir <u>abûs</u> olmaya ol deñlü bi-hakk-ı "Abese"</i>	
<i>Seg dimiş mir'at-i hâl-i âşika bakmış bu gün Ol rakîb-i <u>bed-likâ</u> Allah nice hõd-bîn olur</i>	Zâtî
<i>Yâr yanında rakîb-i bed-likâ eksük degül Cânuma derdâ ki hergiz bir <u>belâ</u> eksük degül</i>	Fevrî
<i>Rakîb-i bed-likâlarla işitdüm sohbet itmişsün Vücûdum saklasın Bârî belâlardan kazâlardan</i>	Nev'î

Rakîbin ekşi yüzünden söz açıldığında daha çok alaylı ifâdeler ve ekşi yemekle ilgili hususlar söz konusu edilir. Meselâ Necâtî "Ne zaman rakîbin yüzünü görsem gamını yerim. Elbette tırşu iştah açar" anlamında şöyle der:

*Görsem rakîb yüzini artuk yirem gamuñ
Lâbüd ta'âma turşu ile iştihâ gelür*

Sevgilinin rakîbe iltifat eden mest gözleri söz konusu edildiğinde, meyhanelerde meze olarak kullanılan tuzlu balık, lahana turşusu, v.b. ekşi mezelere ayyaşların rağbeti kastedilerek aynı alaylı ifâdeler kullanılır. Mesîhî ve Nev'î'nin beyitleri bu kabildendir:

*Bakar rûy-i rakibe çeşm-i mestüñ
Belî mâil olur ekşiye mahmûr
Nâzır-ı rûy-ı rakîb ol çeşm-i mey-hôruñ senüñ
Beñzer anda ekşi sûret gördi mahmûruñ senüñ*

Rakîbin soğukluğu ise mübâlağalı bir ifadeyle “kış soğuğu”, sözleri de “buz” ile tavsif edilir. Ahmed Paşa bu soğuğu ancak dostların yüzünün sıcaklığının bastırabileceğini şöylece ifade eder:

*Serd şeklinden rakîbüñ cân u dil bî-tâb olur
Bu şitânuñ âteşi ancak rûh-ı ahbâb olur*

Zâtî de onun konuşmasını kış mevsiminde esen soğuk yellere, konuşurken ağzından saçtığı köpükleri de yağan karlara benzeter:

*Söylese toñ toñ köpükler sıçrar agzından rakîb
Kış gününde san eser yiller saçılır karlar*

Bir diğer beytinde de “Her ne kadar sıcak günlerde buz iyi gelirse de, âşıklar senin sözünü istemez” anlamında rakîbe şöyle der:

*'İşk ehli istemez sözüñi hergiz ey rakîb
Matlûb olur egerçi harâretli günde buz*

Bir başka beytinde de rakîbin sevgiliyle konuşmasını bahar mevsimine yakın çıkan ve Türkçede “kocakarı soğuğu” diye adlandırılan “berdü'l-'acûz”e benzeter:

*Söyler rakîb toñ toñ ol gül-'izâra karşı
Berd-i 'acûze beñzer evvel bahâra karşı*

Fitneci, Eğri Sözlü

Vazifesi sevgiliyi âşıktan ayırmak olan rakîb, tabii ki ona âşığı kötüleyecek, onu âşıktan uzaklaştırmak için çeşitli fitne ve eğri sözlerle dolu tenbih ve ikazlarda bulunacaktır. Karamanlı Nizâmî zayıflıktan kemiğe dönen bedenini kastederek "Rakîb ben zayıfı görünce hemen sana zemmeder. Köpek kemik görünce ağzını nasıl kapalı tutabilir?" diyerek onun kovuculuk vasfını dile getirir:

*Gördüğince ben za'îfi saña kadh eyler rakîb.
İt sünük gördükde kaçan agzını epsem tutar*

Necâtî Beğ de "O uygunsuz rakîb, her peri üns meclisine uzak dursun diye yine bir laf etmiş" diyerek onun bu huyunu vurgular:

*Bezm-gâh-ı ünse vahşet itmek için her perî
Ol rakîb-i nâ-mülâyim bir kelâm itmiş yine*

Hâliyle bu durum âşıklarca "fitne" olarak adlandırılacaktır. Necâtî'nin şu beytinden de anlaşılacağı üzere âşık, sevgilinin bakışlarının kendinden başkasına uzanmasını kabul etmemektedir. Bâkî'nin müteakip beytinden de rakîbin bazen âşıkları da birbirlerine düşürdüğü anlaşılmaktadır. Bunun tek çâresi ise rakîbin ölümüdür:

*Gel iy gamze kerem eyle rakîb-i pür-fitenden geç
Beni anuñla bir itme ya, andan geç ya benden geç
Ser-i kûyuñda ger gavgâ-yı 'uşşâk olmasın dirsen
Rakîb-i kâfiri öldür ne ceng ü ne cidâl olsun*

Rakîbin önemli bir özelliği de âşıklar aleyhinde sevgiliye asılsız sözler söylemesidir:

*Kible hakkı togruyam yoluñda ben lîkin rakîb
Egri sözler söylemişdür iy hilâl ebrû saña⁷⁷*

⁷⁷ Gerek bu beyit, gerekse bu beytin bulunduğu gazel metni hem Necâtî Beğ *Dîvân*'ında (bk. nşr. Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1963, s. 153) hem de Revânî *Dîvân*'ında (msl. bk. Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, *Dîvan Şiiri*, İstanbul 1949, cüz. 4, s. 10) yer almaktadır.

*Yâr defterden yine Bâkî kazınmak var dimiş
Yañlış añlatmış 'adûlar ben kulın sultânuma
Söylemez geçdükce beñzer yine geçmişdür rakîb
Dôstlar düşmen sözi kâr itdi muhkem cânuma*

Hayrefî

Hattâ Fâtih'in (Avnî) şu beytinden anlaşıldığına göre rakîb bazen sevgilinin mahallesi halkını da kışkırtarak âşığı zor durumda bırakır:

*Niyâz eylerem Allah'a rakîbüñ iftirâsından
Mahalleñ halkı incidür beni bilmezliğe urup*

Ca'fer Çelebi'nin şu ilginç beytinden rakîbin bâzen de sevgiliyi âşığına çekiştirdiğini öğrenmekteyiz. Ancak âşığın da rakîbin rakîbi olduğu düşünülecek olursa, sevgiliye hitaben söylenen bu sözlerin onun rakîb ile arasını bozmak için söylendiği anlaşılacaktır:

*Sen gül-i ra'nâyı iki yüzlüdür dirdi rakîb
Didügince var imişsin böyle bilmezdim seni*

Yine Avnî'ye ait şu beyitten de rakîbin âşığı iğvâ ederek sevgiliden uzaklaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır:

*Uyma iğvâsına ol dîv-i rakîbüñ 'Avnî
Ol perî yüzlüye meyl eyleyüp âdem olalum*

Bütün bu asılsız iftirallardan dolayı "eğri"lik Necâtî ve Ca'fer Çelebi'nin aşağıdaki beyitlerinden de anlaşılacağı üzere adeta rakîbe alem olmuştur:

*Benüm serv-i ser-efrâzum rakîbüñ yanına varma
Elif kim ulaşa lâma olur bî-iştibâh egrî
Necâtî'ye ölüm yegdür bu dirlikden ma'âzallah
Rakîb-i rû-siyeh togru ola ben bî-günâh egrî
Ger hilâli beñzedürse kaşuna n'ola rakîb
Egri fikri kanda olsa tab'-ı nâ-mevzûn ider*

Bütün bu davranışlarıyla agyâr ve rakîb "münâfık" vasıflarını tam anlamıyla üzerlerinde toplarlar:

*Çok kana girer gamzeñ uyup kavl-i rakîbe
Gammâza muvâfık görünür rây-ı münâfık*

Nizâmî

*Beni ol şems-i tâbândan cüdâ kıldı münâfıklar
Ne kara günlere kaldum yazıklar baña yazıklar⁷⁸*

Aşkî

Rakîbe Müdârâ Edilir

Bütün hile ve düzenleri karşısında çaresiz kalan âşık sonunda tek çareyi rakîbe olan bütün kin ve nefretini gizleyerek, onunla iyi geçinmekte bulur. *Tavku' l-hamâme*'de de ifade edildiği üzere⁷⁹ ona güzel sözler söyleyerek gönlünü alır. Ancak rakîbe karşı olan bu tutumun, Gelibolulu 'Âlî ve Mesîhî gibi birkaç şair tarafından münferiden işlendiği hâlde; Yahyâ Beğ tarafından defalarca ifadesi dikkat çekicidir. Yahyâ ağlamanın sevgiliye kavuşmaya bir fayda vermediğini görerek sonunda çareyi rakîb ile iyi geçinmekte bulur.

*Yahyâ yüri var eyle rakîb ile müdârâ
Aglamag ile ol gül-i handân ele girmez*

*Ri'âyet ile rakîbe mülâyemet iderin
Zerâfet ile habîbe münâsebet iderin*

*Diñle Yahyâ beni tek gönli hoş olsun yârûñ
Karşu geldükçe rakîb-i sege tekrîm ideyin*

*Nâzüklük ile olmag için yâra âşinâ
Oldum rakîbe bende vü agyâra âşinâ*

*Çün seg-i kûyuñ gibi agyâr makbûlüñ geçer
Lâzım olmuşdur bize gördükçe ikrâm eylemek*

Hattâ Yahyâ Beğ bu müdârâyı öylesine ileri götürür ki sevgilisine olan aşkından, onun rakîbini dahi sevmeye başlar:

78 "Münâfıklar" redifiyle yazılmış diğer bir gazel hk. bk. Hayretî, *Dîvân*, nşr. Dr. Mehmed Çavuşoğlu- Ali Tanyeri, İstanbul 1981, s. 161-162.

79 Bu konuda bk. s. 6.

*Rakîbüñi sever oldum 'adâvet idemez
Kilâb-ı kûyuña hergiz hakâret idemez*

Mesîhî de sevgilinin hatırına rakîb ile birlikte olmaktan köpek gibi davranmaya başladığını ifade ederek; hem bu sahte muhabbeti ifade eder hem de rakîbe bu vesileyle küfretmiş olur:

*Hâldaş olalı senüñçün rakîb ile şehâ
Sorma hiç ahvâlümüz kim hâlümüz it hâlidür*

Yahyâ Beğ'in "Sevgilinin bana düşmanlar gibi kibir ve kin ile bakması, rakîbin dostluğundan daha iyi gelir." anlamındaki şu beyti âşığın rakîbe olan bu sahte sevgisinin derecesini göstermek bakımından ayrıca dikkate değer:

*Dôstluğundan rakîbüñ yeg gelür ol nev-cüvân
Baña düşmenler gibi bakduğı kibr ü kîn ile*

Taş Yüreklidir

Âşığa eziyeti ve acımasızlığı sebebiyle rakîbin vasıflarından biri de "seng-dil" olmasıdır. Bu hâli Zâtî "O peri huylu sevgilinin rakîbinin gönlünü ele aldım. İnsan köpekten korkarsa eline taş alır" diye ifade ederken aynı zamanda ona küfretmekten de geri kalmaz:

*Ol perî-hûnuñ rakîbi gönlünü aldum ele
Eylese segden hazer âdem alur destine seng
Ol meh-i bed-mihr ele almış rakîbüñ gönlini
Ey itiyem ben diyen sakın elinde sengi var*

Aynı düşünceyi Fuzûlî

*İy kemân ebrû rakîbe virme gamzeñden nasîb⁸⁰
Ok atarsın taşa peykânuñ gerekmez mi saña*

80 Bu beyitte "nasîb" kelimesinin kullanılışı, eskiden okçuların hedefe nişan aldıktan sonra "Yâ Nasîb" diyerek ok atmalarından dolayı aynı zamanda bir "tenasüp" oluşturma düşüncesiyledir. "Nasîb" kelimesiyle ilgili olarak ayrıca bk. 91 numaralı not.

şeklinde ifâde ederek rakîbi taş olarak vasıflandırmıştır. Ahmed Paşa ise "diş bilemek" deyimini ile bileyi taşı arasında bir irtibat kurmaya çalışarak rakîbin bu özelliğini şöylece dile getirir:

*Diş bilermiş la'line yâruñ rakîb-i seng-dil
Varsun ögütsün eger kalursa dendâni dürüst*

Engel

Âşık sevgilisi karşısında olsa bile, yanında rakîb bulunduğu anda onunla değil görüşüp konuşmak, göz göze bile gelmeye çekinir:

*Mukâbilinde habîb ola vü yanında rakîb
Muhabbet ehline bundan ziyâde müşkil yok*

Yahyâ Beğ

Kazâ ile âşık ve sevgili yan yana gelse rakîb derhal hançer gibi araya girer, engel teşkil eder:

*Sîm-ten mahbûb yanında tururken âşıkun
Sokulup hançer gibi araya engel girmesün*

Yahyâ Beğ

Âşığın sevgilinin kûyuna yaklaşım kapısına gelmesine yahut halvetine girmesine de tam bir engeldir; onu derhal azarlayıp uzaklaştırır:

*Rakîb âzâr ider yâr ışığında eylesem secde
Yüzüme yapışur gûyâ gubâr-ı kûy-ı dilberdür*

Bâkî

*Kesmedi benden ser-i kûyunda âzârın rakîb
Ey Fuzûlî cennet içre nice yok dirler azâb*

Bu durumun geceleri de devam etmesi üzerine çaresiz kalan âşığın yapabileceği tek şey küfredip uzaklaşmaktır:

*Giceler halvetüme girse o meh mest ü harâb
Men' kılma ne çıkar saña rakîbâ ne girer*

Fehîm

Kısacası rakîb sevgili ile âşığın bakışmalarını, birbirlerinin ses ve kokularını dahi duymalarını engeller:

رقیب انکشت میخاید که سعدی دیده برهم نه⁸¹

*Âvâze-i figânumı diñletmedi leîm
Kâfir rakîb nagme-i nâ-sâza başladı*

Fehîm

*Saçuñ sevdâsın itmekde gönül bir bûya kâni'dür
Benüm baht-ı siyâhumda rakîb aña da mâni'dür*

'Avnî

Ancak her ikisinin de irtibat kurabilecekleri tek vasıta gözleridir:⁸²

*Güftû-yı 'arz-ı hâle olamaz mâni' rakîb
Âşık u ma'sûk beyninde nigâh mektûbdur*

Fehîm

Nâdân, Kör

Sevgilinin güzelliğini âşıktan başka hiç kimse farkedemediğinden rakîb ve ağıâr için çoğu zaman "nâdân" vasfı kullanılmıştır:

*Gidüp agyâr-ı nâdân ile bî-cân itme Yahyâ'yı
Ayrma âsitânuñ kullarından anı sultânım*

*Ne baña olgıl mu'âriz sûfî ne agyâra kim
Güç dâna ile bir dahi nâdân ile bahs*

Revânî

*Añlamaz hergiz kitâb-ı hüsnüñ evsâfın rakîb
Müşkil olur eylemek bir kişi nâdân ile bahs⁸³*

Vasfî

81 Terç: "Rakîb (öfkeyle) parmağını ısırıyor ve 'Sa'dî! Gözlerini kapat, bakma!' diyor."

82 Bu konuda bk. s. 66.

83 Revânî Dîvân'ında bulunan bu beyit şiir mecmualarında

Ne b-ña olgıl mu'âriz sûfî ne agyâra kim

Güç olur dâna ile bir dahi nâdân ile bahs

şeklinde yazılmıştır. (ölm.h.942=m.1535-6) ait olarak kaydedilmiştir. Msl. bk. A. N. Tarlan, *Şiir ve Sema*, c. 3, s. 43.

Rakîb her an sevgiliyle bir arada bulunduğu halde onun güzelliğini farketmez. İşin garip tarafı sevgilinin bu gibilere meyledişidir:

*Katı alçak geçer her süflî-i nâdâna meyl eyler
Zemâne dilberini Feyziyâ ben âba beñzetdüm*

Feyzî

*Mâh-rû dilberleri meyyâl-i nâdân eyleyüp
Ehl-i dil âşıkları ser-geşte hayrân eyleyüp
Ey murâdum aksine devr eyleyen keş-rev felek
Şimdi gönlüm nâ-murâd olmak diler n'itseñ gerek*

Nev'î

Bunda rakîbin "hodbîn"⁸⁴ vasfının da tesiri vardır. O sevgilinin yüzüne baksa bile ancak kendini görebilir:

*Âyîne-i ruhsâruñı gösterme rakîbe
Kim kendüyi görür kılıcak anı temâşâ*

Zâtî rakîbin sevgiliye olan yakınlığına rağmen onu fark edemeyişini körlükle vasıflandırıp ayrıca atıcılaktaki "kör nişan" tabirini de en güzel şekilde kullanarak şöylece ifade eder:

*Didüm n'icün rakîbi oklamazsın
Didi yakın nişân kördür urılmaz
Sakın agyâra gösterme cemâlün
Koma âyîne nâ-bînâya karşı*

Hayâlî

Âşığı Sevgiliden Ayırır, Yaklaştırmaz, Saklar

Rakîbin varlığının sebebi âşığı sevgiliye yaklaştırmamak onu her fırsatta ayırmaya ve uzaklaştırmaya çalışmaktır:

*Benden rakîb ayırmaz dime dilberi
Ey Zâtî gâfil olma ki şeytân aradadır*

Zâtî

84 Bu konuda bk. s. 73 v.d.

*Benden iy dilber seni ayırmak istermiş rakîb
N eyledüm ol kâfir-i bî-dîne n'itdüm ben garîb*

Vasfî

*İster ki cüdâ ide rakîbüñ seni benden
Kasd itdi bu kâfir ki ayıra cânı bedenden*

Ca'fer Çelebi

Şairler rakîbin âşığı sevgilinin kûyundan çıkartmasını, şeytanın Adem'i cennetten çıkartması gibi yorumlarlar.⁸⁵

*Cennet-i kûyuñdan ey dilber Mesîhî'yi rakîb
'Âkîbet çıkardı bak ol âdemüñ şeytânına*

Mesîhî

Sevgilinin tegafül edip âşığı görmezlikten gelmesi, ona rağbet etmemesinin ardında da hep rakîb vardır:

*Sen rakîbe uyuben gözden irag etme beni
Dôstum cehd eyle kim yâd olmasın bilişlerüñ*

Necâtî

Rakîb âşığın sevgilinin eşiğine yaklaşmasına tahammül edemediği gibi; sevgili âşığı kabul etse bile o kabul etmez, âşıktan sevgiliyi saklamaya çalışır:

*Yâr ışığına varmağı 'afv eylemez rakîb
Söyletmen ol iti kerem eylesen ki söz ürer*

Necâtî

*Hârdan havlı düzüp saklayımaz seni rakîb
Nereden bakar iseñ serv-i hurâmân görünür*

Necâtî

*Seni iledüp hücreye ey dôst rakîbüñ
Kal dirse alup yürüyivir sen aña kalma*

Mesîhî

Bazen de rakîb sevgiliyi elinden kaçıırır ve telaşla aramaya koyulur, bulunca sevinir. Bâkî'ye ait "İt rakîb dün gece o ceylanı kaçırmıştı, buluncaya kadar yaltaklana yaltaklana köpek gibi

85 Bu konuda bk. s. 74 v.d.

aradı" anlamındaki beytin ikinci mısraındaki tevriyeli ifade hayli ilginçtir:

*Dün seni gördüm arar nâleyle yollarda rakîb
Ey gazâlüm olmasun itler de mehcûruñ senüñ*

Nev'î

*Dün gice ol gazâli kaçırmuş rakîb-i seg
İtler gibi aradı bulunca yatak yatak*

Bâkî

Sevgiliyi Âşıktan Kıskanır

Âşık sevgiliyi rakîbden kıskandığı gibi, rakîb de âşığı kıskanır. Bâkî onun kıskançlıktan yüzünün sararmasını, aslında kara yüzlü olmasına rağmen nasıl olup da böyle bir renge bürünmüş olduğunu anlamamış gibi görünerek şöylece ifade eder:

*Sarardı beñzi hasedden benümle yârı görüp
Rakîb-i rû-siyehe bir garîb reng oldı*

Bâkî

Âşıkla sevgiliyi bir arada görünce şefkat ve merhamet gösterir gibi görünmeye çalışırsa da bu tamamen rakîbin gizlemeye çalıştığı kıskançlığın bir eseridir:

*Beni gördükçe senüñle mihr idüp n'eyler rakîb
Kâfirüñ hod cân virürken olmaz îmânu dürüst*

Nizâmî

Sevgilinin âşığa bir kere olsun meyl etmesi rakîbin gözüne âlemi dar etmeğe yeter:

*Ey Necâtî saña meyl eylese bir kerre habîb
Biz rakîbüñ gözine 'âlemi tar eyleyevüz*

Rakîbden korkulur

XII ve XIII. asır İran edebiyatında "rakîb" kelimesinin daha çok sevgilinin kapıcısı ve gece bekçisi anlamında yer almasından

kaynaklanmış olmalı, Hâkânî, Sa'dî v.b. şairler rakîbden duydukları korkuyu sık sık ifâde etmişlerdir:

شبهای فراق را صبحی که پدید آمد با بیم رقیبانت هم اول شام است آن ⁸⁶	Hâkânî
لیک زبیم رقیب و زپی نفی کمان راه برون بسته ام آه درون سوزرا ⁸⁷	Hâkânî
گذر از دست رقیبان نتوان بود بگوید مگر آنوقت که در سایه زنهار تو باشم ⁸⁸	Sa'dî
حلقه بر در نتوانم زدن از بیم رقیبان این توانم که بیاییم به محلت بکدای ⁸⁹	Sa'dî

Özellikle Osmanlı edebiyatında çizilen rakîb tipini sevgilinin fedai ve belalı, kanlı bıçaklı serseri bir tip olarak tasavvur edecek olursak aşağıdaki beyitlerde ifade edilen korkuya hak vermemek olmaz:

*Dik geldiğiçün gice agyâra Mesîhî
Kim gördi ise didi dîvâne imişsin*

*Vasfî mahallesinde hazer kıl rakîbden
- K'ol yirde kim hatar ola andan hazer gerek*

86 Terc: "Senin hicranında geçirdiğim gecelerin sabahı bile rakîblerinin korkusundan sabah olmamıştır."

87 Terc: "Rakîbin korkusu ve hayalcinin iftirasını kesmek için iç yakıcı âhımızın önünü kesiyoruz."

88 Terc: "Senin himayenin gölgesi altında olmadıkça rakîblerinin korkusundan mahallenden geçemem."

89 Terc: "Rakîblerinin korkusundan kapının halkasını çalamıyor, mahallene dilenci gibi geliyorum." Bu beytin Leylâ ve Mecnun hikâyesinde Mecnun'un dilenci kılığına girerek Leylâyı görmeye gelişi sahnesi ile tam bir uyum sağlaması dikkat çekicidir.

Zâtî âşıkların sevgilinin mahallesinde dönüp dolaşmalarını bu korkuya bağlar:

*Ey perî gâyetde korkarlar rakîb-i dîvden
Dâyîre çizdikleri her dem budur âşıklarun*

Âşıklar gibi sevgili de rakîbden korkar ve çekinir, zaman zaman rakîbden gizlice âşığa selam verir, bakar yahut güler:

*Selâmet olsun ilâhî o serv-i sîm-endâma
Virür rakîbden uğurlayınca baña selâm*

Yahyâ Beğ

*Ne vaktin ki göre dilber turur âşık rakîb ile
Kılar ol çeşm-i şehlâlar nazar geh togrı gâh egri*

Ca'fer Çelebi

*Gazabla öldürür ihyâ ider düzdîde handeyle
Beni mahrûm-ı nâz itmez o şûhüm biñ rakîb olsa*

Fehîm

Zavallı âşık rakîbden çekinen sevgilisini ikna için türlü diller dökerek onu yanına getirmeye çalışır:

*Ahşamın gel dünle gel itme rakîbünden hazer
Gice gezdün diyebilmez meh-i tâbâna 'ases*

Necâfî

Ölümü İstenir, Ancak Ölmez

Daha önce de ifade edildiği üzere bütün şiir ve dîvanlar âşığın sevgilisine ulaşmasına engel teşkil eden rakîbe binlerce küfür, lânet ve beddua ile doludur:

*Yârımı benden cüdâ kıldı cüdâm olsun rakîb
Bogazından asılaydı yâ gireydi yirlere*

Nev'î

Bu itibarla "mel'ûn"luk rakîbe alem olmuş sıfatlardan biridir:

*Didüm iy hûr-likâ olma rakîbe mâyil
Didi mâyil mi olur âdem olan mel'ûna*

Feyzî

Fevrî'nin "rakabe" [=köle ve cariyenin boğazına halka takıp çekme] kelimesinin anlamından ilhamla söylemiş olması muhtemel şu beyitteki "halka-i la'net" terkibi ilginçtir.

*Rakîb-i dâvden sor halka-i la'net belâsın kim
Ne bilsün âdem olan anı başından geçenden sor*

Aynı şekilde gerek İran gerekse Türk edebiyatlarında daima rakibin ölümü için dua edilegelmiştir:

یا وفا یا خبر وصل تو یا مرگ رقیب
بود آیا که فلک زین دو سه کاری بکند⁹⁰

Hâfız

*Halka-i âlem cümleten merg-i rakîbe muntazır
Gözlerinden gayrı yok yüzi karanuñ ağırları*

Nev'î

*Acır iseñ gel Necâtî derd-mende acı kim
Ne leb-i dilber nasîb⁹¹ oldu ne halvâ-yı rakîb⁹²*

90 Terc: "Ya vefa, ya vuslat haberi veya rakîbin ölümü. Acaba felek bunlardan birini yapar mı?"

91 Âşık Çelebi'nin Necâtî Beğ'den bahsederken, Lâtîfî'nin *Tezkire*'sinde onun Kastamonu'lu olduğunu söylemesine alaylı bir üslup ile verdiği cevap sırasında kullandığı "*Ekser Anadolu şehirlerinde ölü halvâsına nasîb didükleri meczûmdur*" (Âşık Çelebi, *Meşâ'ir üş-Şu'arâ*, nşr. Meredith Owens, London 1971, s. 130a.) ibaresine nazaran, "nasîb" kelimesinin bir de "helva" anlamı vardır. Bu gözle bakıldığında kelimenin bu anlamıyla gerek Necâtî'nin gerekse diğer şairlerin şiirlerinde cinas, tevriye yahut iyhâm yoluyla ustalıkla kullanıldığı görülür. Meselâ rakîbin helvasını yani onun ölümünü dilediği bu beyitte şair "dilberdudağı" denen bir cins uyuşturucu esrar macunu adı ile -bugün bir tatlı cinsi- "halvâ" kelimesini kullanırken "nasîb" kelimesinin bu anlamına da iyhâm ile temas etmiştir. Bu konuda ayr. bk. 80. not.

92 Bu beddualarda çoğu zaman "zem bimâ-yeşbehu'l-medh" (medheder görünüp zemmetme)de olduğu gibi dua eder görünüp beddua edilmesi, böylece alaylı bir üslupla rakîbin tahkir edilmesi oldukça yaygındır. Nitekim bu beyitte de "rakîbin helvası"ndan kasıt ölümü üzerine arkasından pişirilecek helvadır.

Zâtî'nin şu beytinde de "yüzü ak olsun" derken aslında "gözünün yüzü ak olsun" denmekte, yani "gözüne ak insin, kör olsun" bedduası bulunmaktadır:

*Gözedür gözün bizi ey rakîb
Göreyin anuñ yüzi ağ ola*

Karaktersiz, Menfaatçi (bed-güher, tab'-nâ-mevzûn)

Eski edebiyatımızda klişeleşen “âşık” tipinin vasıfları gözden geçirildiğinde; âşıkların sevgiliye karşı en samimi duygularla, en değerli varlıkları olan canlarını dahi seve seve verebilecek bir karaktere sahip oldukları görülür. Bu bakımdan rakîbin âşıklarca en çok itham edildiği hususlardan biri de onun menfaatçi, namerd, soysuz ve karakersiz oluşudur. Fevrînin sevgilisine serzenişte bulunduğu aşağıdaki beytinde geçen “bed-güher” [=mayası bozuk], ve Câfer Çelebi'nin “tab'-nâ-mevzûn” [=karaktersiz] ifadeleri hep rakîbin bu kötü karakterini ifade için kullanılmıştır:

*Kılup kat'-ı 'alâka tîg-veş ey güzel benden
Kesilme sen rakîb-i bed-güherlerle neşîmenden
Ger hilâli beñzedürse kaşına n'ola rakîb
Egri fikri kande olsa tab'-ı nâ-mevzûn ider*

Âşığın her türlü fedâkarlığı göstermesine karşılık rakîb tamamıyla menfaatçidir. Ca'fer Çelebi'nin ifâdesiyle sevgili ölse cenazesine bile gelmez:

*Yâr kalkup gele mi öldüğün işitse rakîb
Ne olur şöyle kıyâmet mi kopar sen ölice*

Yahut sevgiliye hat gelip güzelliği biraz bozulsa, Süleyman müh-rünü gören cin gibi kaçarak hemen onu terkeder:

*Ekevüz gibi rakîbi gelicek hatt-ı lebüñ
Dîv redd olmag için mühr-i Süleymân yazalar*

Necâfi Bey

Halbuki Nev'î'nin “Biz sevgilinin hattı geldi diye onu terk etmeyiz, bu sonbaharın bir başka hâli vardır” anlamındaki şu beytinde ifade ettiği gibi gerçek âşık asla böyle bir şey yapamaz.

*Terk eylemezüz geldi diyü hattını yâruñ
Bir gûne 'âlemi var köhne bahâruñ*

Kâfir, Dinsiz (dehrî, Ebûleheb, Ebûcehil, Firavun)

Eski edebiyatta "dîn", "îmân", "inkar", "kâfir", "küfür" gibi kelimeler, gerçek anlamları dışında şairler arasında mecazen farklı anlamlarda kullanılıp işlenmişlerdir. Meselâ Fâtih ('Avnî) Galata'daki bir Frenk dilberi hakkında yazdığı gazelinin "Kim onun zünnârı bağına gönül bağlamazsa o iman ehli olmaz, âşıkların yolunu yitirmişidir" anlamındaki şu beytinde "ehl-i îmân" istilahını her şeyiyle sevgiliye bağlanarak teslim olmak anlamında kullanır:

*'Ukde-i zünnârına her kimse kim dil bağlamaz
Ehl-i îmân olmaz ol âşıklarun güm-râhidur*

Aynı şekilde eski edebiyatımızda "dîn" ve "îmân" kavramları da şiirde özellikle sevgili anlamında kullanılır. Sevgili âşığın dini ve imanı kadar değerli ve mukaddestir:

*Komadın şeytânlığı âhir sen iy bed-hû rakîb
Yârı benden ayırup îmânım almak yol mudur*

Hayretî

*Baht anuñ kim kurtara agyâr elinden yârını
Devlet anuñ kim ola îmânı şeytândan halâs*

Me'âlî

*Dînüm îmânım disem ben saña men' eyler rakîb
Dîn için lâbüd ider kâfir müselmân ile bahs*

'Amrî

krş.

*Bahs ider her dem benümle yâr için bî-dîn rakîb
Dîn için lâbüd ider kâfir müselmân ile bahs*

Vasfî

Görüldüğü üzere âşığın elinden sevgiliyi almaya çalışan rakîb, müminin kalbinden imanı söküp, almaya çalışan şeytan yahut kâfire benzetilmektedir. Dolayısıyla "münkir" [=kâfir] kavramı da aşkı inkâr ettiği için rakîb hakkında çokça kullanılmıştır:

*Yârı alup gitmek ister 'ışka münkirdür rakîb
Dôstlar cân kaskına gelmişdür ol dîn düşmeni*

Ca'fer Çelebi

Vakî olduğu görülmemekle beraber rakîbin âşığa acıyıp biraz insaf etmesi onun imana gelmesi olarak yorumlanır:

*Münkir-i 'ışk olmuş iken geldi îmâna rakîb
Güc ile ol kâfiri bugün müselmân eyledüm*

Revânî

*Terk idüp düşmenliği insâfa gelmez mi rakîb
Kalb-i dúnında anuñ dîn u diyânet yok mudur*

Yahyâ Beg

*Beni gördükçe senüñle mihr idüp n'eyler rakîb
Kâfirüñ hod cân virürken olmaz îmânı dürüst*

Nizâmî

Rakîbin küfrünün derecesini ve çokluğunu ifade etmenin bir yolu da onu Ebûcehil, Ebûleheb, Firavun v.b. gibi küfrü ile tanınmış şahıslara benzetmektir:

*N'için çekinür zülfüñe rakîb-i Bûleheb
Yitmeye mi ol bogazı iplüye cehl hased⁹³*

Mesihî

*Yaraşur âteş-i hicrân ile yakılsa rakîb
Çünkü Hak nâr-ı cahîm ile yakar Bûlehebi*

Ca'fer Çelebi

*Mûsâ gibi kır âlini Fir'avn-ı rakîbüñ
Tâ sen şeh-i hüsne diyeler âl-i kirândur*

Mesihî

Rakîbin âşığa ettiği eziyetleri bir müslümanın din kardeşine etmesine imkan yoktur. O hâlde rakîb ancak kâfir olabilir:

*Mü'minlere nigârâ kâfirler eyler ancak
Zâtî garîbe ki anı dâim rakîb eyler*

Zâtî

Rakîbler ettikleri eziyetlerle âşıkları öldürüp daima can almaktadırlar. Müslümanların müslüman kanı dökmesine imkan olmadığıdır.

93 Bu beyitte de rakîb için kullanılan "boğazı ipli" tabiri kelimenin Arapça anlamında bulunan "boynundan iple çekip sürüklemek" karşılığı açısından ayrıca dikkat çekmektedir.

ğına göre bu durum müslümanlarla kâfirler arasında sürüp giden ve hesapsız canların verildiği bir "gazâ" olabilir.

*Didüm çok âşık öldürdi rakîb-i kâfirüñ ceysi
Ayıtdı kim gazâda cân virenlere hisâb olmaz*

Zâtî

*Rakîb-i kâfirüñ yıkdukça cânâ kal'a-i kalbin
Safâlar kesb idüp cümle müselmanlar gazâ dirler*

Zâtî

Gerek bu beyitten ve gerekse Zâtî'nin aşağıdaki beytinden rakîbin kalbinin kâfir kalesine benzetildiği de anlaşılmaktadır:

*Saña yapdurdı vefâ kasrı kapusını rakîb
Göñlini yıkmalıdur kal'a-i kâfir yirine*

Cennete ve Kâbe'ye benzetilen sevgilinin kûyu yahut sohbeti meclisine rakîbin rahatça girip çıkması da şairlerce hoş görülmez ve kâfirin cennete girmesi, cenneti temaşa etmesi yahut Kâbe'yi tavaf etmesi şeklinde yorumlanır:

*Sohbetüñde n'eyler ey hûrî-likâ bî-dîn rakîb
Cennete girmez bilürsin hod müselmân olmayan*

Ca'fer Çelebi

*Seyr-i bâg-ı kûyuñ içinde rakîbi koma kim
Kâfire olmaz temâşâ-gâh hüsnîyyât-ı 'Adn*

Mesîhî

*Ka'be-i kûyuñ tavâfına ne sa'y eyler rakîb
Mekke'ye varmak revâ mıdur müselmân olmayan*

Ahmed Paşa

Nizâmî elindeki kadehin cür'asını rakîbine sunan dilbere, kâfirin cennet şarabını hûrî elinden içmesinin doğru olmayacağını örnek göstererek; onu bu hareketinden şöylece meneder:

*Cür'añ rakîbe sunma ki kâfir mahaļ degül
Hûrî elinden içmege cennet şarâbını*

Bütün bu söylenenlere rağmen Hayretî, bir beytinde rakîbin aslında iman sahibi olduğunu adeta ağzından kaçırıyor:

*Ey rakîb itdûn beni ol nâ-müselmândan cüdâ
Göreyin kim olasin soñ demde îmândan cüdâ*

Aslında mecazî bir çok anlam yükü bulunan bütün bu beyitlerle birlikte özellikle son beyitte büyük ölçüde gerçek payı da vardır. Zira eski edebiyatta söz konusu edilen dilberlerin çoğu gayri müslimlerden olduğu gibi, gerçek hayatta bunlara fedailik edenler de daha çok yeniçeriler, şehir kabadayıları, baldırıçıplaklar, ser-seriler v.b. tiplerden oluşan sözde müslümanlardı.

Kızılbaş, Hâricî

Rakîbe hakaret için izafe edilen sıfatlardan bir diğeri de onun “kızılbaş” ve “hâricî” gibi ehl-i sünnet dışı bir dinî akîdeye sahip olduğu ithamıdır. Hayâlî Beg’in “Hayâlî suret hırsız rakîbi sanki kızılbaşın elinden Şirvan tahtını almışcasına senin mahallenden kovdu” anlamındaki şu beytinden de anlaşılacağı üzere bu hakaretlerde “kızılbaş” ithamıyla “Şah İsmail yahut Safevî’lere mensup askerler” kastedilmiştir:

*Hayâlî sûret ugrusı rakîbi sürdi kûyuñdan
Kızılbaşuñ elinden aldı gûyâ taht-ı Şirvânı*

Me’âlî de sevgilinin rakîbi öldüreceği ümidini hayâl ettiği şu beytinde “Ey gönül, sevgilinin rakîbi öldürmeyeceğini zannetme. Hiç kızılbaş, Sultan Selîm Han’ın pençesinden kurtulabilir mi?” diyerek aynı hakaret tarzını sürdürmektedir:

*Sanma öldürmez rakîbi yâr ey dil k’ola mı
Hiç kızılbaş pençe-i Sultân Selîm Han’dan halâs*

Me’âlî

Rakîbin “Hâricî” olarak tavsif edilmesine sebep ise bu zümrenin kendilerinden başkasını beğenmeyen bir karakter göstermelerinden ileri gelse gerektir. Nitekim Hayâlî bir diğeri beytinde kendi tevazuunu toprağa mensup olmakla ifade ederek “Hayâlî senin yolunun toprağı olduğu hâlde agyardan korkar. Zira Hâricîlerin kibir ve kinlerini ancak Tûrâbîler bilir” diyerek bu hususu vurgulamıştır:

*Hâk-i râhuñken Hayâlî havf ider agyârdan
Hâricîler kibr ü kînin bu türâbîler bilür*

Kendini Beğenmiş (höd-bîn, höd-pesend)

Rakîbin diğerk bir vasfı da bütün bu sayılan kötülüklerine rağmen mütekebbir, mağrur ve kendini beğenmiş bir tavır sergilemesidir. Onun âşıkları kahreden bu tutumu aynı zamanda "höd-bîn" kelimesinin Farsçadaki "kendini gören" anlamından da istifade ile daha çok, alaylı ifadelerle zikredilmiştir. Meselâ şu beyitlerde rakîbin, "sevgilinin mahallesindeki köpekleri görmesi" hâli ile "höd-bîn" [=kendini gören] kelimesi arasında bir mantık ilişkisi kurularak hakaret yoluna gidilmiştir:

*Seg-i kâyuñla berâber ulurdı rakîbüñ
K' olur aña nazar kıldukça höd-bîn*

Mesîhî

*İtleründen gayriyi görmez rakîbüñ gözleri
Böyle höd-bîn eyleyen sensin anı ey perf*

Bâkî

*Görür her dem rakîbüñ kâyuñ itin
Kim eydür aña ki höd-bîn degüldür*

Karamanlı Nizâmî

Yine kelimenin anlam özelliğinden, ayrıca güzellik yahut yanağın aynaya benzetilişinden hareketle rakîbin hodbinliği sık sık zikredilmiştir:⁹⁴

*Ol rakîb-i bed-likânuñ kimse görmez gözleri
Ol mehüñ mir'at-i hüsnî anı höd-bîn eylemiş*

Zâtî

94 Rakîb hakkında kullanılan "höd-bîn" höd-pesend" gibi tabirlere aldanarak, Nâbî'nin antolojilerde sık sık geçen "O kendini beğenmişin aynadan başkaya meylî yok. [Bu yüzden] bizim düşman olacak rakîbimiz yokdur" anlamındaki

*Ol höd-pesendüñ aynadan gayra meylî yok
Yokdur hizüm husûmete şâyân rakîbümüñ*

beytini yanlış yorumlamamalıdır. Burada söz konusu edilen kendini beğenmiş kişi, ikide bir aynaya bakan sevgilidir. Dolayısıyla bu durumda şairin rakîbi ayna olmakta, ayna ise husumete lâyık görülmemektedir.

*Seg dimiş mir'at-i hâl-i âşıkâ bakmış bu gün
Ol rakîb-i bed-likâ Allah nice hûd-bîn olur*

Zâtî

Sevgilinin aynaya benzetilen yanağı ile rakîbin "hodbîn"lik vasfı arasında irtibat kurmanın diğer bir gayesi de onun "nâdân"lık yani sevgilinin gerçek güzelliğini görüp anlayamaması hâlinin vurgulanmasıdır:

*Âyîne-i ruhsâruñi gösterme rakîbe
Kim kendüyi görür kılıcak anı temâşâ*

Mesîhî

Rakîb tipinin buraya kadar zikredilen vasıflarının yanı sıra bir de çoğu hakaret ve küfür maksadıyla söylenmiş bazı klişeleşmiş benzetmeleri vardır. Bunları derli toplu olarak şöylece sıralayabiliriz:

Dev, Şeytan (dîv, şeytân, Ehrimen)

Gerek yüzünün çirkinliği, gerekse âşıklarda uyandırdığı korku sebebiyle olmalı rakîb cin veya şeytan anlamında "dîv"e benzetilmiş ve "dîv-sîret" vasfı kendisi için çokca kullanılmıştır:

*زرقیب دیو سیرت به خدای خود پناهم
مکر آن شهاب ثاقب مددی کند خدارا⁹⁵*

Hâfız

*Ey rakîb-i dîv-sîret var beñzer cinnetüñ
Kaşr-i yârı köşkine teşbîh idersin cennetüñ*

Zâtî

*Perî yüzlüler insâna yakışmaz
Rakîb-i dîv-sîret âdem olmaz*

Necâfî Beğ

Dîvin Doğu edebiyatındaki en tipik örneğini teşkil eden Alaaddin'in Sihirli Lambası'ndaki cin hatırlanacak olursa bu, bir

⁹⁵ Terc: "Şeytan ruhlu rakîbinden Allah'a yalvarmadayım. Belki o şihâb-ı sâkıb Allah rızası için bir yardım eder."

dudağı yerde, bir dudağı gökte, simsiyah tenli bir zencidir.⁹⁶ Me-sîhî cinin şişe içinde hapsedilmesi inancından hareketle şöyle der:

*Hayâli çıkmadı dilden rakîbün
Nite kim mahbes olur şişe dîve*

Bütün dîvanlarda peri yahut meleğe benzetilen sevgilinin âşığa iltifat etmeyip rakîb ile beraber olması, onun insan olmadığına delil gösterilir ve bu vesileyle türlü söz oyunları yapılır:

*Ey perî-peyker melek-manzar sen âdem olmaduñ
Ol rakîb-i dîve mâyilsin degülsin âdeme*

Zâtî

*Terk idüp âşıkları itme rakîb-i dîve meyl
Ey perî-peyker eger var ise insâniyyetün*

Zâtî

Çaresiz âşık Süleyman Peygamber'in elindeki mühürle cin ve şeytanları tahakkümü altına aldığı gibi sevgilinin dudağını yahut gönlündeki yarayı "Mühr-i Süleymân"a benzeterek dîv sîretli rakîbin şerrinden emin olmaya çalışır:

*Olmaga diyu rakîbün şerr ü mekrinden emîn
Tende san dâg-ı gamuñ mühr-i Süleymândur baña*

Mesîhî

*Dilde mihr-i hâtem-i la'lüñ nihân itmiş rakîb
Dîv işitdün bir zaman mühr-i Süleymân gizlemiş*

Bâkî

Şeytan ve Âdem'in cennetten sürülmeleri kıssasına telmih ile de rakîb-şeytan münasebeti hakkında türlü oyunlar yapılmıştır. Meselâ şu beyitlerde rakîb tarafından sevgilinin yanından uzaklaştırılan âşık, kendisini şeytan yüzünden cennetten kovulmuş Âdem'e benzetir:

*Âdeme şeytân rakîbün fitnesiyle sürülüp
Ravza-i bâg-ı cinânuñdan cüdâ düşmek ne güç*

Hayretî

96 Bu konuda bk. s. 17-18, 44.

*Kûyuñda bak rakîb ile baña ki göresin
Cennet içre dîv ile Âdem hikâyetin*

Mesîhî

*Cânâ hele sen sür kapuñdan dîv-i rakîbüñ
Firdevs-i ser-i kûyuña âdem mi bulunmaz*

Nev'î

Necâtî de rakîbin kûy-i yârdan sürülmeyişine hayıflanarak şöyle der:

*Kendüyi gördi cennet-i kûyuñda ol rakîb
Şeytân gibi sürülmedi dergâhdan meded*

Mesîhî ise rakîbin kendisini kûy-ı yâr'den kovmasını, şeytanın Âdem'in cennetten çıkmasına sebep oluşu ile karşılaştırır:

*Cennet-i kûyuñdan ey dilber Mesîhî'yi rakîb
'Âkıbet çıkardı bak ol Âdemüñ şeytânına*

Rakîbin şeytana benzetildiği hâllerde açık bırakılan mushafın şeytan tarafından okunacağı, ölüm sırasında şeytanın susayan hastaya imanı karşılığı su vermeyi teklif etmesi, cinlerden korunmak için daire çizilmesi v.b. inanç motifleri işlenmiştir:

*Bî-nikâb olma habîbüm görmesün yüzüñ rakîb
Mushaf açık olıcak dirler anı şeytân okur*

Necâtî Beğ

*Aldı sûfînüñ karârın gösterüp yüzüñ rakîb
San ki şeytân hastaya su gösterüp îmân alur*

Necâtî Beğ

*Ey perî gâyetde korkarlar rakîb-i dîvden
Dâyire çizdükleri her dem budur âşıkларуñ*

Zâtî

Âh eteşi kıvılcımlarının yıldızlara (şihâb) benzetildiği hâllerde ⁹⁷ [Ancak bir söz kapan olursa onu da delen ve yakan bir alev takip eder]; وجعلناها رجوماً

98 للشياطين [=Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık] gibi ayetlere telmihle şeytan-şihâb münasebeti söz konusu edilir:

*Kor kaçar kûyuñ sirâr-ı âhumı görse rakîb
Nite kim görse şihâbı gökde şeytân-ı merîd*

Feyzî

*Gamuñla âhumı görüp rakîb raks eyler
Karañu gicede şeytân şihâb ile oynar*

Nev'î

*Rakîbi görüp âh itdük kapuñda
و جعلناها رجوما للشياطين*

Mesihî

Rakîbin devamlı olarak âşık ile sevgili arasında bulunuşunu ima etmek üzere "şeytân arada" deyiminin özellikle sık sık kullanıldığı da görülmektedir:

*Benden rakîb ayırmaz dime dilberi
Ey Zâtî gâfil olma ki şeytân aradadır*

Zâtî

*Mest olup câm-ı lebinden olmasın kan arada
İt rakîbinden hazer kim bile şeytân arada*

Nev'î

Cin ve şeytanların şerlerinden emin olmak ve onları uzaklaştırmak için türlü sureler okuma âdeti kastedilerek, rakîbi görünce konu ile ilgili dua ve surelerin okunması ile ilgili sözler de hayli yaygındır. Meselâ Helâkî şu beytinde "Yüz bin tane 'İhlâs' ve 'Tebbet' [suresi] okuduğum hâlde rakîbi seniñ eşiginden ayıramadım" derken rakîbi "istiâre-i mekniyye" yoluyla cin yahut şeytana benzetmiştir:

*Iramadum işigüñden rakîbi
Okudum yüz biñ ihlâs ile tebbet*

Köpek (it, kelb, seg)

Daima sevgilinin kapısında beklediği, eşiğinde oturduğu, sokağa çıktığında peşinden yürüdüğü için rakîb köpeğe benzetilmiştir:

*İşitdüm rakîb ölmüş habîbüñ 'ömri çoğ olsun
Kapuñdan bir seg eksilmiş anı sanmañ ziyânlıdur*

Necâfî

Bu gibi benzetmelerden hareketle rakîbin, sevgilinin kûyunda dolaşan âşığa küfredip kovması da "uluma" yahut "ürüme" olarak vasıflandırılır:

*İşiginde o şehün iti dirildüñ uluduñ
Ey rakîb öldüreyin uş seni itler yirine⁹⁹*

Zâtî

*Rakîb-i seg ürürse günde biñ kez
Çerâg-ı 'ışk sînemde söyünmez*

Zâtî

*Kapuña it bigi varurdum ulumasa rakîb
Korkum oldur baña bir gün ol seg-i kâfer sunar*

Nev'î

Şâirlerin rakîbi köpeğe benzetmeleri sırasında en çok kullandıkları ifade, zayıflıktan artık kemikleri sayılır hâle gelen âşığın vücudunu kemiğe benzeterek köpek-kemik irtibatını işleyen alay ve hiciv dolu sözlerdir. Mesîhî eve sessizce girebilmek için köpeği kemikle susturmayı kastederek

*Kapuñda dil rakîbe virür cism-i lâgarı
Gûyâ bir ugrıdur ki ite üstühân atar*

der. Zâtî ise rakîbin her dem âşığı çekiştirmesini "Rakîbin ağzın-

99 Gerek bu beyitte gerekse rakîb ile birlikte "uluma" kelimesinin kullanıldığı diğer beyitlerde çoğunlukla aşağıda olduğu gibi "yücelmek, büyülenmek" anlamında tevriye yapılmıştır:

*Rakîb-i seg uludı âsitân-ı yâra varaldan
Tenezzül eylemez âşıklara âli-cenâh olmuş*

'Avnî

dan [çekiştirmek için] ben zavallının düşmemesi, sanki köpeğin ağzından kemiğin düşmemesi gibidir" anlamında şöyle ifade eder:

*Dehânundan rakîbüñ ben za'îf ü nâtüvân düşmez
Hemân bir segdür agzından sanasın üstühân düşmez*
Zâti

Aynı motifi Ahmed Paşa "Issın ağırlayan itine üstühân verir" atasözüyle pekiştirerek şöylece kullanır:

*Her dem rakîbi gönlüm içinde andugum bu kim
Issın ağırlayan itine üstühân virür*

Rakîbin köpeğe benzetilmesi hâlinde sevgili bazen de onun avı olmuş bir ceylan olarak tasavvur edilir:

*Yâr ile Ca'fer görüp hem-dem rakîbi didi kim
Ol itüñ saydı melek-sîmâ yâr olmak neden
Nice bir şîr-merd âhû gözüñe sayd olur iken
Rakîb-i kelbe düşmez kim varup nahcîr olasın sen*
Ca'fer Çelebi

Yahut ceylana benzetilen dilberi avlamak isteyen¹⁰⁰ âşığa engel olan rakîb, köpeğe benzetilir:

*O âhû-becceyi sayd eylemekde güçlük yok
Rakîb-i seg gibi ammâ arada engeli var*
Râgıb Paşa
*Felek rakîb-i segi gerçi saldı sahrâya
Bize ol âhû-yı vahşî degül şikâr yine*
Nev'î

Rakîb-köpek benzetmesi üzerine işlenmiş bu ve benzeri esri-lerin en güzellerinden birini de Fuzûlî söylemiştir. Bilindiği üzere elektriğin ve gece aydınlatmasının olmadığı devirlerde gece geç saatlerde bir şahsın şehrin uzak bir köşesinden evine gidebilmesi yahut yabancı bir mahallede dolaşabilmesi, sokakları istilâ eden

100 Bu konuda bk. Gelibolulu 'Âlî, *ayn. esr.*, s. 61 v.d.

ve yabancıları derhal tanıyıp ortalığı ayağa kaldıran köpekler yüzünden çok zordu. Bu gibi hâllerde eskiler ellerine doğranmış ciğer ve kemik alarak hücumuna uğradıkları köpek sürülerini böylece oyalar ve yollarına devam ederlermiş. Hatta sırf bu yüzden İstanbul'da bazı ciğercilerin geç saatlere kadar dükkanlarını kapamadıkları söylenir. İşte Fuzulî o devirde çok yaygın olan bu âdeti kastederek şöyle der:

*Pâre pâre dil-i mecrûh u perîşânumdan
Ser-i kûyuñda gezen her ite bir pâre fedâ¹⁰¹*

101 Bu beyitte geçen "it" kelimesi rakîb olarak yorumlanacağı gibi gerçek anlamda köpek olarak da kabul edilebilir. Özellikle günümüzde eski edebî metinleri yorumlayanlarca köpek yahut köpek ile ilgili bir unsur görülür görülmez bunun doğrudan doğruya rakîb olacağı hükmüne varmak hatalıdır. Şâirler zaman zaman sevgilinin mahallesinde dertsiz taşasız gezen köpeklere gıpta etmiş, hattâ saygı göstermişlerdir. Meselâ 'Avnî'nin

*Öldüğüm bilüp mahallüñ itleri feryâd idüp
Beni ağlar cem' olup bir yire yârân var-ısa*

beytinde şairin ölümüne feryad eden ve "yârân" diye vasıflandırılanlar gerçek anlamda köpeklerdir. Bunun gibi aşağıdaki beyitleri de aynı şekilde değerlendirmek gerekir:

*Kapuñda bir nefes ol kim itüñle hem-demdür
Bu ad ile kamu halk içre key mükerremdür*

Ca'fer Çelebi

*Karşular Yahyâ seni görse kilâh-ı kûy-i dôst
Hayli ikrâm eyler ol yâr-ı muvâfiklar saña*

Yahyâ Beğ

*Cebñüñ çîn idüp magrûr olursan devlete Nev'î
İtine kâse-lis olduñsa fağfûr olmak istersün*

Toplumun o günki değer ölçülerine göre hayvanların en değersizlerinden biri olan köpeğin, sevgilinin kûyunda gezinenler söz konusu olunca birden değer kazanması, oluşturduğu tezat itibarıyla eski şiirde adeta bir gelenek halini almıştır. Bu motifin ana kaynağı güçlü bir ihtimalle Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinde Mecnûn'un Leylâ'nın köpeğine değer vermesi ve onunla dertleşmesi sahnesi olmalıdır. Mecnûn'un köpeğe davranışı ve hitâbını hatırlatması bakımından Hamdullah Hamdî'nin eserinden ilgili kısmı aşağıya alıyoruz:

*Ol esnâda seg-i Leylâ'yı nâgâh
Görüp Mecnûn ciğerden eyledi âh*

*Yirinden turdı çün serv-i hurâmân
O kelhüñ ayagina düşdi giryân*

*Kokup gül gibi sürdi pâyına rû
Ki hâk-i kûy-i dilherden gelür hû*

Rakîbe kızdığı için ona köpek diye küfreden âşık aynı zamanda kendini de sevgilinin köpeği olarak niteler ve bununla da iftihar eder:

*Yâruñ iti geçinme kapusunda biz oyuz
Uyduğumuz iti iderüz iy rakîb uyuz*

Zâtî

Tilki (rûbeh)

Rakîbin tilkiye benzetilmesi muhtemelen bu hayvanın çok kurnaz oluşu sebebiyledir. Sevgiliyi âşıktan ayırmak, yahut onu elde etmek için kurnazca hîleler düşündüğü için olmalı meselâ Revânî Çelebi rakîb hakkında “tilkilenmek” tabirini kullanır:

*Dâimâ dilkilenüp yâre uyuzlanma rakîb
Çıkarur kurdeşeni her ki basarsa izimüz*

Ahmed Paşa da arslan gibi bir yiğidin tilki gibi bir şahsın elinde oyuncak hâline gelişini, “Senin arslan pençende cihangirler zavallı hâlde kalırken, ne için gidip de tilki rakîbe avlanasın” ifadesiyle şöylece dile getirmektedir:

*Didi iy şîr-pençe ejdehâ-fer
Seg-i ashâb-ı kehfe yâr u hem-ser*

*Senüñ âh u figânuñ her seher-gâh
Nice yoldan ezâna gösterür râh*

*N'ola biñ cân ile sevsem seni hen
Ki dört göz ile bakarsın haña sen*

*Eger olsam 'adûler gibi bed-hwâh
Dimezdüñ şefkat idüp haña vah vah*

*Ol âhû-çeşm için aglar iken hen
Benüm-çün gülmedüñ itler gibi sen*

*Gice kûyuñda görseñ hen gedâyı
Gelüp karşı idersin merhabâyı*

*Tutup dâmânımı da'vet idersin
Baña salar iken izzet idersin*

*Nevâya ney gibi itsem ser-âgâz
Benümle rast olursın hem-âvâz*

*Senûñ bu şîr-pençende cihân-gîrler zebûn iken
Rakîb-i rûbehe varup n' içün nahcîr olasin sen*

Eşek (hâr, himâr)

Âşığa merhamet ve zulümden vazgeçmemesi sebebiyle inatçılığına hükmedilmiş olmalı ki rakîb eşeğe de benzetilmiştir:

*Didüm karşumda öldürseñ rakîbüñ birkaçın dahi
Didi ol gözleri hûnî yüri yindek himâr ölmez*

Zâtî

*Rakîb oldı hammâl-ı bâr-ı emek
Ki kuvvetlü hârdur ezelden ne şek*

Mesîhî

Rakîbin eşeğe benzetildiği hâllerde, sevgilinin kuyunda dönüp dolaşıp inleyen âşık da bahçe sulamaya yarayan dolaba benzetilmiştir. Müteakip beyitte ise Bâkî, rakîbin cevrenden akan göz yaşlarını sele, iki kat olmuş boyunu da dolaba benzetmiştir:

*İñledüp çekdi çevürdi beni kûyuñda rakîb
Meger ol hâr bu Necâtî aña dolâbuñdur*

Necâtî

*Kûyuña gayrıları çekse rakîb-i hâr-tab'
Seyl-i eşkümler döner kadd-i du-tâ dolâba*

Rakîbin eşeğe benzetildiği hâllerde şairlerin çoğunlukla alaycı bir tavır takındıkları görülmektedir. "Rakîbin 'Ben sevgilinin vuslatı miracına ermişim' demesinin nasıl olduğunu bilmek istersen işte eşek, işte merdiven" anlamındaki şu beyit buna güzel bir örnektir:

*İrmişem mi'râc-ı vasla didügi sözün rakîb
Vâki'in bilmek dilersen uş eşek uş nerdübân*

Karamanlı Nizâmî

Sevgilinin güzelliğinin bahçeye benzetildiği hâllerde onun yanından bir an olsun ayrılmayan rakîbi de bahçelere at ve eşek gibi hayvanların kurumuş kafalarından yapılan korkuluklar kastedilerek eşeğe benzetilir:

*Didüm rakîb n'eyler kûyuñda didi dilber
Olur eşek başından bôstânlarda oyuklar*

Zâtî

*Meclisüñden hâlî olmazsa rakîb olmaz 'aceb
Çün meseldür kim eşek başısuz olmaz bôstân*

Karamanlı Nizâmî

Domuz

Müslümanlarca iğrenç ve tiksinti uyandırıcı bir hayvân olduğundan ileri gelmeli, rakîb domuza da benzetilmiştir. Rakîbin domuza benzetildiği hâllerde daha çok domuz ile ilgili atasözü ve deyimlerin kullanıldığı görülmektedir:

*Yisün rakîb mîve-i vaslı ki rûzgâr
Yimişüñ eyüsini toñuza nasîb eyler*

Karamanlı Nizâmî

Zâtî "domuzdan ne yolunsa kârdır" atasözünden hareketle rakîbin sakalını yolmak gerektiği düşüncesini öne sürer ve ona şöylece meydan okur:

*Bir kıl üzme didiler fâidedür toñuzdan
Bulıcak Zâtî rakîbüñ sakalın yolsa gerek¹⁰²*

Eski edebiyatımızda sevgilinin kapısının şairlerce Kâbe gibi mukaddes bir mahal olarak telakki edildiği malumdur. Bu düşünceden hareketle bir çok şairimiz "Rakîbi mahallende öldürürdüm ama Kâbe'de domuz kurban edilmez" v.b. mazmunlar geliştirmişlerdir.

*Kûyuñda yâruñ alur idim cânın iy rakîb
Lâyık ola idi Ka'bede kurbâna ger toñuz
Kûyuña varup rakîb ölmek dilermiş döstum
Ne toñuz kurbân olur ne cennete girer eşek*

Necâtî Beğ

*Ol gamze-i hun-rîz ile kasd itme rakîbe
Bunuñ gibi kılıç ile toñuz mu çalarsın*

Ahmed Paşa

102 Aynı mazmunun bir başka ifadesi için krş. Zâtî, *Dîvân*, g.537/5

Karga, Akbaba, Kuzgun, Baykuş (zâg, kerkes, zagan, bûm)

Kara yüzlülüğü ve âşıkların gözünde çirkinliği sebebiyle olmalı rakîbin en çok benzetildiği hayvanlardan birisi de kargadır. Bundan başka akbaba, kuzgun, baykuş gibi çirkin ve uğursuz kabul edilen kuşlara da benzetilmiştir. Sevgilinin papağan, hümâ, şehbaz v.b. güzel kuşlara benzetildiği hâllerde rakîb bu gibi kuşlara benzetilerek ortaya bir tezat manzarası konmaya çalışılır:

*Ey şeker-leb dir gören agyârlar içre seni
Hem-dem olmuş tûtîye hayfâ ki şimdi zâglar¹⁰³*

Revânî

*Gönül zülfünde dururken rakîb ol araya gelmez
Ne cânı var tolaşa zâg bâzuñ âşîyânında*

Mesîhî

*Uçup uçup girdiler seyre rakîb-i zâg ile
Ol hümâlar veh ki nâ-cins ile pervâz itdiler*

Zâtî

*Evc-i rif'atdeki şehbâz-ı hümâ-himmet iken
Saña düşmezdi ki her zâg u zagan mahrem ola*

Nev'î

*Zülfün altında hatuñ gördi rakîb-i şûmuñ
Gözünüñ nûrı gice gâlib olurmuş bûmuñ*

Nev'î

Eski edebiyatımızda sevgili, Hümâ kuşu gibi ele geçmez ve kolay kolay görülmez bir varlıktır. Hâl böyle iken sevgilinin, karga, akbaba v.b. leş yiyen kuşlar gibi olan rakîbin eline düşmesi şairlerce daima hayretle karşılanmıştır. Bunun dışında sevgilinin rakîbe avlanması, adı geçen güzel kuşların diğer çirkin kuşlara av olması ile sembolize edilmiştir:

103 Krş.

دانی که جها میرود از دست رقیب
حیف است که طوطی و زغن هم قفسانند

Terc: "Rakîbin elinden neler çektiğimi bilir misin? Ne yazık ki karga ile papağanı aynı kafese koymuşlar."

*Sen Süleymân-ı zamânsın dîve yâr olmak neden
Bir hümâsın kerkes-i dîna şikâr olmak neden*

Hayretî

*Ey hümâ sen mû-miyânı sayd idelden zâglar
Cismümüz kurdı ecel murgına bir kıldan duzag*

Zâtî

*Gördiler zâg-ı rakîbe ol hümâ oldu şikâr
Ehl-i diller didiler düşmedi hayfâ yirine*

Hayâlî

Rakîb-karga irtibatının kurulduğu beyitlerin pek çoğunda da âşık kendini bülbüle beñzeterek rakîbi tezyif eder:

*Ne gülden bahs olur sûziş ne bülbülden kopar nâliş
Bu bâguñ nagme-sâzı şimdi hep zâg u kelâg ancak*

Nev'î

*Habîb işigi rakîbe şeref virürdi velî
Çemende gezmek ile zâg andelîb olmaz*

Necâtî

*Ne bilür hâlümü 'ıškuñda rakîb ile benüm
Bilmeyen kıssasını bülbül ü zâg u kafesüñ*

Karamanlı Nizâmî

عشقش آزرده از رقیب نباشد

بلبلش آشتکی ززاغ ندارد¹⁰⁴

Melikü's-şu'arâ

Akrep, Yılan ('akreb, ef'î, mâr, ejder)

Rakîbin akrep ve yılanla benzetilmesi, onun zehirli olan bu hayvanlar gibi sevgiliyi âşık aleyhinde zehirlemesi; yahut da âşıkları gam ve hasret zehiriyle öldürme sebebiyle olmalıdır. Karamanlı Nizâmî "Ya gamın akrebinin iğnesine dudağını deva et, yahut da kerem edip beni akrebiné zehirletme" anlamındaki ikinci akrep kelimesi "rakîb"den kinaye olarak kullanılmıştır:

*Yâ gamuñ 'akrebi nîşine lebüñ eyle devâ
Yâ kerem eyle agulatma beni 'akrebüñe*

104 Terc: "Onun âşığı hiç bir zaman rakîbden incinmez. Çünkü bülbül kargadan incinmez."

Ahmed Paşa da reyhanın akrep zehirine iyi geldiği yahut akrebin reyhandan hoşlanmadığı¹⁰⁵ şeklindeki inancı işlediği “Ey şüh gözlü gül fidanı, akrep gibi rakîbin [zehirinin] kötülüğünü âşıklardan defetmek için o reyhan başağını sun” anlamında şöyle der:

*Akreb rakîbüñ şerrini ‘uşşâkdan def’ itmege
Ey şüh gözlü şâh-ı gül ol hûşe-i reyhânı sun*

Kelime olarak “rakîb”in “akreb” ile birlikte kullanılmasının bir diğer sebebi de her iki ibarenin “şibh-i iştikâk” yahut bir ses uyumu oluşturmalarıdır. Şairler rakîbin akrepliğinden bahsederken zaman zaman gökteki Akrep ve diğer burçlara da temasta bulunacak ifadeler kullanmaktan geri kalmazlar. Sevgilisinin rakîb ile beraber bulunduğu gecedeki kederinin çokluğunu ifade için Zâtî “sabaha kadar Boğa ve Oğlak burçları âhımdan kebab olacaklardır” derken böyle bir söz oyunu kurmaktadır:

*Bu gice ol meh rakîb-i ‘akrebüñ mihmândur
Subh olunca âhumuñ Sevr ü Hamel biryânıdur*

Aynı şairin “Ey ay [yüzlü güzel], Zâtî seni rakîb ile birlikte görünce ölürdü ama, ayın menzili Akrep olunca sefere çıkmak doğru değildir.” demek suretiyle hem ay akrep burcuna girince sefere çıkmama âdetini¹⁰⁶ işlemekte hem de rakîbe onun bir akrep olduğu dokundurmasını yapmaktadır:

Rakîb ile seni görse ölür Zâtî velf ey meh

105 Nitekim Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi de akrep-reyhan münasebetini işlediği

*Çün râh-ı reyhânîdürür reyân-ı rûh olmaz ‘aceb
Def’ itse darb-ı ‘akrehi dirler ki reyhân öldürür*

beytinde “reyhân”ın bu özelliğine temas etmiştir. Aynı şekilde Yavuz Sultân Selîm’e sunduğu bir şiirinde de bu defa “Akrep gibi hasetçi düşmanlarına tuğunun perçemi reyhan gibi olsun” demek suretiyle aynı inancı işlemektedir.

*Gejdüm-i hussâda tuğuñ perçemi reyhân ola
Devletüñ gülzârı reşk-i ravza-i Rıdvân ola*

106 Ahmed Paşa da “Ey gönül o güzelin yanağını ve zülfünü görünce bizi terk edip gitme, Çünkü ayın menzili Akrep oldu” derken aynı inancı işlemiştir:

*Ey dil ruh u zülfün görüben terkümüz urma
Çıkma sefere ki oldı mehün menzili ‘Akreb*

Sefer câiz degül mâhuñ olıcak menzili 'Akreb

Revânî rakîbi "zehiri taşa dahi geçecek derecede güçlü" bir yılan olarak görür. Bu ifadeden aynı zamanda rakîbin zehirli "ta'n"ları sebebiyle yılanla benzetildiği de anlaşılmaktadır:

*Yâr-ı sengîn-dil rakîbüñ kaçsa ta'nından n'ola
Bir 'aceb ef'îdür ol taşa dahi zehri geçer*

Diken (hâr, mugaylan)

Bilindiği üzere edebiyatta sevgili gül, ayrılık acısıyla feryad eden âşık ise bülbül olarak sembolize edilmiştir. Bu durumda rakîb, sevgilinin yanında durduğu, âşığın yaklaşmasını engellediği, ona ıztırap verdiği için "diken" şeklinde kabul edilegelmiştir:

*Gül gibi gülmüş açılmışsın rakîb-i hâr ile
Nice feryâd itmesin bu bülbül-i zâruñ senüñ* Zâtî

Bu benzetme öylesine yerleşmiştir ki "hâr" kelimesi istiare yoluyla çok zaman rakîbi ve agyârı temsil eder olmuştur:

*Ağlayup feryâd idersin her nefes ey 'andelîb
Hâr ile hem-sâye olmuş verd-i handânuñ mu var* Zâtî
*Hârlerdür hem-demüñ nâlem işitmezsin benüm
Gülsüñ ammâ diñlemezsın bülbülüñ âvâzesin* Vasfî

Bilindiği üzere "mugaylân" çöllerde yetişen bir cins çalı dikenini olup, eskiden hac yolculuğuna çıkanlar üzerine rüzgârın savurmasıyla sıkıntı vermesi bakımından edebiyatta, mukaddes işlere engel olan kimseler için benzetilen olarak kullanılır. Hayretî sevgilinin mahallesi ile Kâbe arasında irtibat kurduğu şu beytinde, onun yanındaki rakîbi "mugaylân"a benzetir:

*İrdüm idi kûyuña men' itmeseydi ger rakîb
Vardum idi Ka'beye hâr-ı mugaylân olmasa*

Sa'dî-i Şîrâzî ise rakîbden kurtulmanın imkânsızlığına inanmış olmalı; Türkçedeki "gülü seven dikenine katlanır" sözünü şöylece ifade eder:

صبر بر جور رقیبت چه کنم کر نکند
همه دانند که در صحبت کل خاری هست¹⁰⁷

Ölüm (ecel)

Rakîbin edebiyatta en çok benzetildiği unsurlardan bir diğeri ise ölümdür. Ölüm nasıl insanın dünyadaki bütün zevk ve eğlencelerine son veriyor ise, rakîbin gelişi yahut âşığa görünüşü de aynı şekilde bütün neş'e ve sevinçlerin sonu olan "ecel" gibidir:

*İrdi rakîb ecel gibi telh itdi 'ayşumu
Sûr-ı sūrâr içinde benüm sūrüm oldı yas*

Zâti

Yahut ömre bedel güzellikteki sevgilinin peşi sıra yürüyen rakîbin, ömrün ardınca gelen ölüm gibi yorumlandığı da çokca rastlanan benzetmelerdendir. Hattâ Gelibolulu Âlî, rüyasında rakîbi gördüğü uykuyu ölüm uykusuna benzetir:

*Aydum ey cefâ ki geçdi 'ömr ü irişdi ecel
Dün geçerdî yâr gördüm çün 'akîbinde rakîb*

Karamanlı Nizâmî

*Ol uyhu hâb-ı eceldür ki ben rakîbi görem
Düşümde ger seni görsem olurdu hâb-ı ferah*

Ancak âşıklar nezdinde rakîb aslında ölümden de beterdir. Zîrâ onu görmemek için ölüme dahi seve seve razıdırlar. Bu hususu İştretî'nin "Aşk ehlini ölüp de gittiler sanma. Rakîbi görmemek için tabuta binip bu dünyadan sûretâ firar ettiler" mealindeki şu beyitleri en güzel şekilde ifade etmektedir:

¹⁰⁷ Terc: "Senin rakîbinin cevrine sabr etmesem ne yaparım! Gülün yanında bir diken olduğunu herkes bilir."

*Sanma 'aşk ehlini mevt ile güzâr eylediler
Hecre sabr idimeyüp terk-i diyâr eylediler
Sûretâ görmeyelüm diyü rakîbüñ yüzini
Bindiler mahmil-i tâbûta firâr eylediler*

Bahçivan (bâğ-bân)

Saçı sünbül, gözleri nergis, dudağı gonca v.b. şeklinde tasavvur edilen sevgilinin adeta sahibi durumunda bulunan rakîbin İran ve Türk şâirlerince benzetildiği unsurlardan bir diğeri ise "bâğ-bân"dır. Rakîb bütün güzelliğiyle bir çiçek bahçesine beñzetilen sevgiliye âşıkları yaklaştırmaz; onların değil çiçek toplamasına, bakmalarına dahi müsaade etmez:

*Bu gönüm murgı bâğ-ı kûyuñ özler
Kuş uçurmaz velîkin bâğbânuñ*

Mesîhî

*Baña la'lüñçün kılur düşnâm kûyuñda rakîb
Sâile hâmin virür ekser yimişüñ bâğbân*

Mesîhî

رقیب انگشت میخاید که سعدی دیده برهم نه
مترس ای باغبان از گل که می بینم نمی چینم¹⁰⁸

Sa'dî

چشم از تو برنکیرم ورمیکشد رقیبم
مشتاق گل بسارد باخوی باغبان¹⁰⁹

Sa'dî-i Şîrâzî

Sonunda Ölür

Rakîbin eziyetlerinden dünyası kararan âşık tam bir ümitsizlik içindedir. Öyle ki onun öleceğine dahi ihtimâl vermez. Buna dair pek çok beyit arasında en güzeli ve en meşhuru, Yavuz'un vezir-

108 Terc: "Rakîb öfkeyle parmağını ısırıyor ve 'Sa'dî! Gözlerini kapat, bakma!' diyor. Ey bahçivan korkma, biz bakarız ama toplamayız."

109Terc: "Eğer rakîb beni öldürürse bile gözümü senden ayırmayacağım, güle müştâk olan kimse bahçivanın huyuna alışmalı."

lerini ard arda öldürmesine telmihen adı bilinmeyen, belki de mahlasını açıklamaya cesaret edemeyen bir şair tarafından söylenen şu beyittir:

*Rakîbün ölmesine çâre yokdur
Vezîr ola meger Sultân Selîme*

Aslında rakîb ölse bile âşığın onunla olan mücadelesi bitmeyecektir. Ahmed Paşa'nın satranç taşlarının kemikten yapılmasına işaretle "Ey rakîb, ölsek bile seninle sulh etmeyeceğim; kemiklerim satranç gibi saf tutup mücadele edecektir" anlamındaki şu beyti de nefistir:

*Sulha yir yokdur ölürsek dahi ey bed-hû rakîb
Üstühânım saf dutup ceng idiser satrenc-vâr*

Ancak sonunda rakîb ölür ve naşı, namazı kılınmak üzere meydana getirilir. Bu sayede âşık gönül huzuruyla bir namaz -yani cenaze namazı- kılar:

*Meydâna geldi na'ş-ı rakîb-i nemîme-sâz
Kıldum huzûr-ı kalb ile 'ömrümde bir nemâz*

Bosnalı Sâbit